

Entre el cep i el cotó: treball, terra i fàbrica a Vallbona d'Anoia (1800-1936)*

Miquel Gutiérrez i Poch

Universitat de Barcelona

En record de la «iaia» Maria, una vallbonenca a qui la vida va fer forta i resistent com un vell cep sense deixar de tenir un cor de cotó. I a tots els nens i nenes, que com a ella, els van robar la infantesa a la llera de l'Anoia.

El coneixement del desenvolupament industrial de Catalunya és prou detallat, com ho és també el de la seva agricultura. Però en canvi l'estudi

* Una primera versió d'aquest text es va exposar en forma de conferència a Vallbona el 16 de desembre de 2000, en un acte organitzat pel Col·lectiu Camí Ral. Sóc deutor de les facilitats que em van donar per a la consulta de l'arxiu municipal Romà Casanovas, l'alcalde de Vallbona, i el personal administratiu (Montserrat Vilamajó i Pere Torres). Jaume Vilaseca com a jutge de pau de Vallbona va fer-me possible l'estudi del registre civil i d'altres materials de la seva propietat. Antoni Manchón i Joan Saumell, membres del Col·lectiu Camí Ral, em van permetre conèixer el mestre Josep Masclans a través del seu arxiu, del que en són dipositaris. La família Ollé va donar el permís per visitar Ca la Fou amb motiu d'un acte del Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada a Vallbona i Joan Ollé ens va guiar en la visita. Jordi Planas m'ha permès la consulta dels materials del congressos de la Federació Agrícola Catalano-Balear i de l'expedient de la Cámara Agrícola Oficial de Igualada y su Comarca dipositat a l'Arxiu del Govern Civil de Barcelona. Àngel Calvo m'ha facilitat l'ús d'una font fiscal nominal datada entre 1899-1902 i de l'*Annuaire de l'Industrie Textile* de C. Rousset. Josep M. Benaul m'ha facilitat l'estudi de la «Contribución al estudio geográfico y estadístico de la

de la interacció entre ambdós sectors encara està molt poc desenvolupat.¹ Aquest objectiu presenta l'escala òptima, almenys en primera instància, en l'àmbit local. L'anàlisi assenyalada permet advertir la persistència d'un important substrat pagès en les localitats industrials de la Catalunya interior (o, dit d'altra forma, l'existència d'indústria a localitats eminentment pageses). La família pagesa o radicada en un entorn rural es definia per aconseguir els ingressos en un context definit per la pluriactivitat. Camp i fàbrica, per tant, podien arribar a ser realitats altament complementàries, que tenien una intersecció a la família. Sense les fàbriques «rurals» no s'entén la indústria catalana i sense les fàbriques d'aquestes poblacions l'anàlisi de l'agricultura sempre serà parcial.

En aquest cas es pretén realitzar una aproximació a aquesta realitat tot prenent com a referent un estudi local: el de Vallbona d'Anoia.² Les fonts utilitzades han estat bàsicament provinents de l'Arxiu Històric Comarcal d'Igualada, de l'Històric de Protocols de Barcelona, del de la Diputació Provincial de Barcelona, del Municipal de Vallbona d'Anoia, del de Josep Masclans (Vallbona) i de publicacions periòdiques d'Igualada i de Capellades. La limitació de les fonts locals³ i l'absència de documentació empresarial han fet que les afirmacions realitzades corresponguin més a meres intuïcions que a arguments completament documentats. Aquest treball s'ha de prendre, per tant, com una primera passa per a posteriors aproximacions a la mateixa temàtica.

industria textil española» d'Antonio Manuz. El meu mestre Jordi Nadal em va possibilitar l'ús del mapa «Aprovechamientos hidráulicos como fuerza motriz y líneas de distribución de la energía eléctrica en Cataluña», publicat per la Cambra Oficial d'Indústria de Barcelona a inicis de la dècada de 1920. També sóc deutor del Departament d'Història i Institucions Econòmiques de la Universitat de Barcelona, que m'ha fet possible la consulta de la base de dades «Empreses i empresaris a la Catalunya del segle XIX», que he utilitzat aconsellat per Raimon Soler. El meu agraïment més sincer a tots ells. Aquest article s'ha realitzat amb el suport dels projectes de recerca BEC 2002-01113, dirigit per Carles Sudrià, i SEJ 2005-02498, encapçalat per Jordi Catalán.

1. Un bon exemple d'aquest tipus d'aproximació es pot trobar a Colomé (1999).
2. A més de l'estudi estricte de Vallbona s'han incorporat sempre que s'ha estimat oportú els termes veïns, especialment el de Cabrera, on es trobaven bona part de les instal·lacions fabrils habitualment imputades a Vallbona d'Anoia.
3. L'arxiu parroquial es va destruir a l'inici de la Guerra Civil i només es conserva part del municipal.

EL SEGLE XVIII: L'ABSÈNCIA D'UN DESENVOLUPAMENT MANUFACTURER PROPÍ

Vallbona s'ha configurat històricament com una concentració de camí, és a dir un grup de cases situades al voltant del Camí Ral de Barcelona a Madrid. Com afirmava mossèn Joan Avinyó, «Vallbona era doncs una arrabal de Piera».⁴ D'acord amb el pas del Camí Ral, els hostals van ser una activitat essencial durant els segles XVI, XVII i XVIII.⁵ Vallbona, almenys aparentment, no va participar durant el segle XVIII del dinamisme de les poblacions que l'envoltaven. Així ho indica la demografia, ja que el seu creixement fou restringit respecte a altres localitats: va passar de 185 habitants (1719) a 243 (1787), (un increment anual, doncs, del 0,4%), mentre que la comarca va passar de 11.082 habitants (1719) a 20.818 (1787) (en termes anuals, un 0,9%). Fins i tot algunes localitats veïnes de Vallbona van superar aquesta mitjana anual, com per exemple Capellades (1719: 487; 1787: 2.247; per tant, el 2,3%), Piera (1719: 689, 1787: 1.902; per tant, el 1,5%) o Igualada, la capital comarcal (1719: 1.630, 1787: 4.925; per tant, el 1,6%).

Vallbona, com la resta de les poblacions properes, estava especialitzada en el conreu de la vinya.⁶ L'element diferenciador era la manca, pràcticament absoluta, de manufactura de certa consideració. Les excepcions consistien en un batà de llana propietat de la família Fontanellas de Capellades (situat al terme de Cabrera),⁷ els forns de vidre de les famílies Gralla, Badorc, Tarafa i Rius⁸ i els molins fariners (molí del Castellet, Cal Bota, Ca l'Alert i de Sant Miquel). No es té documentada

4. Avinyó (1909), p. 37.

5. Dues famílies que destacaven en aquesta activitat durant el segle XVI foren els Ferrer i els Modolell. Membres de totes dues van ocupar el càrrec de batlle reiteradament. Van confluïr a Cal Pons [Avinyó (1909), p. 95]. Altres dues famílies d'hostalers que es tenen documentades durant el segle XVI són els Dolcet i els Vallès (Cal Vallès) [Avinyó (1909), p. 97].

6. Segons Francesc Valls, entre 1715 i 1807 es van escripturar a la notaria de Piera 34 contractes de rabassa morta per plantar vinyes a terres de Vallbona, que suposaven 57,52 jornals. Això, afegit a les terres cultivades per vallbonencs a altres termes, sumava 49 rabassaires i un total de 78,85 jornals [Valls Junyent (1996), p. 146 i 150].

7. ACA, Reial Patrimoni, Batllia, Processos Moderns, 1762 (Procés núm. 3: «El fiscal contra Francesc Fontanellas, paraire de Capellades»).

8. La tradició en la fabricació del vidre arrencava com a mínim segle XVI i continuava existint a mitjan segle XVIII. Quan es va estroncar, les principals famílies vidrieres van passar a centrar-se en l'agricultura.

cap activitat llanera durant el segle XVIII (amb l'excepció del batà esmentat), ni cap de cotonera a les dècades finals del segle. En canvi, com a contrast, a la veïna Capellades s'havia viscut el desenvolupament llaner, i més tard cotoner, i sobretot el paperer.⁹ L'única activitat manufacturera que es va incorporar a Vallbona durant el segle XVIII fou la fabricació de paper en dos molins paperers (radicats en el terme de Cabrera). Tots dos foren construïts a les dècades finals del segle com a resultat del pràctic esgotament de les ubicacions potencials al triangle format per Capellades, la Torre de Claramunt i la Pobla de Claramunt. El primer fou impulsat per Jeroni Tort i Josep Tiana, dos pareïres capelladins; era conegut per *molí de Sant Miquel* i estava just davant del Bedorc. Amb aquesta finalitat se'n va sol·licitar l'establiment el 5 de maig de 1790, que va comptar amb el vistiplau el 17 del següent juny.¹⁰ El segon fou el de Josep Viver i Fages, que tenia permís datat el 17 de setembre de 1793 per construir dos molins al Pèlag Roquer. Només en va edificar un, però amb dues tines.¹¹ A part, cal sumar el projecte de Josep Gallego (era el molí del Mas Clavers), que va sol·licitar-ne l'establiment el 30 de març de 1784, tot i que es desconeix si finalment va arribar a plasmar-lo.¹² Els efectes a Vallbona de l'establiment d'aquestes instal·lacions papereres es van veure limitats pel recurs a mà d'obra de Capellades i poblacions properes. Tanmateix, van ser un element dinamitzador de l'economia de Vallbona. L'absència d'una burgesia manufacturera pot explicar les diferències polítiques a inicis del segle XIX entre aquesta població i la veïna Capellades. Mentre que a la primera dominaven posicions realistes i carlines, a la segona els postulats liberals eren els preponderants. Durant l'aixecament realista de 1822, Capellades va haver de fer front el 10 de maig a atacants que s'apropaven als 600, dels quals se'n parla com a «facciosos sublevados en los pueblos de Vallbona y Piera». També durant la I Guerra Carlina alguns vallbonencs van formar part de partides, com la del Pitxot.¹³

9. Vegeu: Gutiérrez (1999) i Gutiérrez (2004).

10. AGS, Secretaria i Superintendència d'Hisenda, lligall 636.

11. Avinyó (1909), p. 195. AGS, Secretaria i Superintendència d'Hisenda, lligall 638. El molí dels Viver va ser arrendat reiteradament a paperers de Capellades. El 1803 ho féu Jaume Esteve i Fossalba [AHCI, ANI, Igualada (574), Agustí Viladés Massaguer, 1803, fol. 222-225v].

12. AGS, Secretaria i Superintendència d'Hisenda, lligall 636.

13. Es té documentat el cas de Josep Tarafa [AHCI, lligalls, 1838, 90.2, Comandància d'Armes de Capellades (Joaquim Sendra) enviades a la d'Igualada].

L'evolució econòmica de Vallbona a començaments del segle XIX, per tant, era dependent de l'agricultura, especialment a partir que les activitats pròpies del caràcter de pas (hostalers, ferrers, traginers, etc.) van perdre importància arran del canvi de recorregut del Camí Ral, que de l'opció Piera-Vallbona-Capellades a partir de 1802 va passar a ser la d'Esparreguera-el Bruc-Castellolí.¹⁴ L'antic Camí Ral va quedar reduït a una ruta secundària (la carretera de Capellades-Martorell era qualificada de tercer ordre) i el seu estat de conservació va anar deteriorant-se. Únicament a partir de 1877 es va renovar i, fins i tot, se'n va repensar el recorregut.¹⁵

LA DEMOGRAFIA: UN EQUILIBRI PRECARI

L'evolució de la demografia de Vallbona durant el segle XIX i el primer terç del segle XX reflecteix clarament les conjuntures viscudes per aquesta població. Es poden establir quatre etapes —vegeu el Quadre 1. El tombant dels segles XVIII i XIX sembla més dinàmic que el Set-cents, atès que es passa dels 243 habitants de 1787 als 319 de 1830, que suposa un ritme d'increment anual de la població del 0,6%, prop de la mitjana comarcal (el 0,7%; de fet, el 0,6% sense Igualada) i superant clarament el 0,3% de Piera, el 0% de Capellades, però encara lluny de l'1,1% d'Igualada. En aquest sentit, possiblement l'impacte dels molins paperers establerts a finals de segle és una variable a considerar com a causant del creixement. La segona etapa (de 1830 a 1860) és la de major dinamisme, amb un increment del 2,9% anual (dels 319 de 1830 als 362 habitants de 1842 i els 720 de 1860), en lloc de l'1,4% comarcal, l'1,1% de Capellades o l'1,4% de Piera.¹⁶ Aquesta etapa es correspon amb l'inici de les fàbriques de filatura de cotó. Es pot, per tant, traçar la hipòtesi que les

14. Sobre aquest trasllat, vegeu: Torras i Ribé (1993), p. 111-113.

15. Així, a finals de la dècada de 1840, «la antiga carretera de Madrid» era definida com «en mal estado» (Madoz: veu «Vallbona, San Bartolomé de»). Sobre la seva renovació i la travessia a Vallbona, vegeu: ADPB, «Dictamen sobre la travesia de la carretera» (12-XI-1877), lligall 1.101, divers.

16. Els batejos el 1800 i el 1830 foren, respectivament, 23 i 24, però segons nota del rector un terç era imputable a la sufragània de Cabrera, la qual cosa n'assignaria un total de 16 a Vallbona. Aquestes dades contrasten amb els 25 (de mitjana de 1853 a 1857) o els 28 (de 1859 a 1861) [ADB, Vallbona, Parròquies (754), «Noticia de los nacidos [...] en los años 1800 y 1830», «idem 1853 a 1857», «idem 1859 a 1861»].

noves fàbriques van produir un impacte demogràfic positiu. La trajectòria de Cabrera ho confirma, ja que va passar de 237 el 1830 (els mateixos el 1842) a 365 el 1860. Serveixi com a indicador que en el cens de 1860 de Vallbona apareixen referenciats 21 jornalers de fàbrica —vegeu el Quadre 3—. La tercera etapa, entre 1860 i 1920, fou de creixement lent (de 720 de 1860 a 874 el 1920, que representa un increment anual del 0,3%). Un breu període de retrocés en aquesta etapa fou l'establert entre 1860 i 1877, quan es va passar de 758 habitants a 737, que va suposar un creixement migratori negatiu del 15% entre 1878 i 1887 —vegeu el Quadre 2—. El destí dels vallbonencs era preferentment Capellades i, cada cop més, Barcelona,¹⁷ mentre que va arribar gent de Beseit (el Matarranya, província de Terol).¹⁸ A partir de llavors s'inicià un creixement lent, que va portar la població de 737 habitants el 1887 a 874 el 1920. Especialment dinàmica fou la dècada de 1910, quan va créixer en 60 habitants (de 814 de 1910 a 874 de 1920). Durant tot aquest període el balanç migratori fou modestament positiu. El creixement migratori fou del 4,4% —vegeu el Quadre 2—, per l'arribada de gent de les poblacions properes (Capellades, Piera, la Llacuna, etc.) i d'altres zones de Catalunya (principalment de la província de Tarragona: de Puigpelat i Horta de Sant Joan, en concret). En aquest sentit, no és casual que, dels 846 habitants del padró de 1924, 169 haguessin arribat els darrers deu anys i que des de 1900 ho haguessin fet 251. A partir de 1920 s'inicià una etapa de declivi: de 874 habitants el 1920 a 746 el 1936, dada que indica un creixement negatiu de l'1%. Això es va traduir en un balanç migratori negatiu entre 1920 i 1930 del 19,4%. L'atracció de Barcelona era cada cop més gran, tot i que Capellades continuava jugant-hi un cert paper.¹⁹

17. A Capellades, el 1868 ja hi residien 25 naturals de Vallbona (AMC, Padró de 1868). En canvi entre els pares dels batejats a Igualada el 1856 no n'hi havia cap amb el pare o la mare procedent de Vallbona. Aquesta absència es confirma en les llistes d'obriers en atur durant la «fam de cotó» a Igualada. Tot i que, segons Enriqueta Camps, en els emigrants presents en els registres d'Igualada entre 1851-1860 hi havia tres vallbonencs [Camps (1990), p. 446].
18. La cronologia de l'arribada de la gent del Matarranya, durant la dècada de 1880, pot tenir l'origen en la crisi de la manufactura paperera de Beseit i les propostes de treball arribades des de l'Anoia sacsejada per les lluites sindicals.
19. En el padró de Capellades de 1910 consten 23 naturals de Vallbona (AMC, Padró de 1910). Era la situació lògica entre dos municipis veïns, com ho mostra que el 1924 a Vallbona hi havia 18 naturals de Capellades (AMV, Padró de 1924).

Quadre 1. Evolució demogràfica de Vallbona (1830-1936)

Any	Població	Any	Població
1719	116	1869	719
1787	136	1877	758
1830	319	1887	737
1842	362	1897	766
1846	342	1900	767
1849	339	1910	814
1857	689	1920	874
1860	720	1930	755
1936	746		

Font: Iglésies (1972), p. 21, i 1846: ADPB, Padró del Partit Judicial d'Igualada 1846, lligall 179; 1849: ADPB, Extractes dels padrons del Partit Judicial d'Igualada, lligall 800; 1869: ADB, Vallbona, Parròquies (754), «Relación de los bautismos [...] en los años 1868 y 1869».

El modest creixement de la xarxa urbana il·lustra els ritmes de l'evolució demogràfica de Vallbona. Durant la segona meitat del segle XIX no va passar dels 150 edificis (1850: 110, 1861: 102, 1871: 123, 1900: 141).²⁰ El cert dinamisme que s'havia viscut durant el segle XX queda evidenciat amb l'existència de 202 edificis el 1933 (183 eren habitatges).²¹ El poblament de Vallbona era molt concentrat. Així, el 1900, dels 141 habitatges, 138 estaven al nucli urbà (això suposava 759 habitants i 8 en poblament dispers). El 1910, hi havia 37 habitants a Ca l'Alert.²²

UNA AGRICULTURA ESSENCIALMENT VITÍCOLA

El predomini de l'agricultura en l'economia de Vallbona fou clar.²³ Aquesta situació queda plenament confirmada en el cens de 1860. Sobre

20. Aquestes dades han de ser tractades amb precaució, ja que es desconeixen els criteris amb què foren elaborades (1850: Madoz: veu «Vallbona, San Bartolomé de»; 1861: ACA, TER-1, 1.928, Amillament de Vallbona de 1861; 1871: ACA, TER-1, 1.929, Amillament de Vallbona de 1871; 1900: Nomenclàtor de 1900). Segons una estadística parroquial, el 1850 hi havia 102 cases [Avinyó (1909), p. 178].

21. Riba i Gabarró (1988), p. 70.

22. Riba i Gabarró (1988), p. 67.

23. Mossèn Joan Avinyó el 1909 esmentà que Vallbona «sempre ha sigut un poble agrícola» [Avinyó (1909), p. 93].

Quadre 2.
Components del creixement de la població a Vallbona (1877-1930)

Any	Població	Població Mitjana	Naixements	Defuncions	Saldo migratori	Natalitat* %	Mortalitat* %	Creixement	
								natural %	migratori total %
1878-1887	758	737	259	168	-112	34,6	22,5	12,1	-15,0
1888-1897	737	766	233	187	-17	31,0	24,9	6,1	2,3
1897-1900	766	767	54	44	-9	17,6	14,3	3,3	1,2
1901-1910	767	814	180	143	10	22,8	18,1	4,7	1,3
1911-1920	814	874	211	188	37	25,0	22,3	2,7	4,4
1921-1930	874	755	169	130	-158	20,7	16,0	4,8	-19,4

* Càlculs sobre la mitjana anual (total de naixements/defuncions:10, amb l'exepció de 1897 a 1900, que es divideix per quatre) i sobre la població mitjana.

Font: Iglésies (1972) i Registre Civil de Vallbona.

210 vallbonencs amb referència professional, n'hi havia 100 que eren jornaleros de camp i 41 propietaris, mentre que de jornaleros de fàbrica se'n referenciaven 21. Encara el 1890, sobre un total de 737 habitants, 167 es consideraven «població agrícola».²⁴ En el padró de 1924, sobre un total de 846 registrats (dels quals en el cas de 340 l'ofici era conegut), hi havia 111 pagesos.²⁵

Quadre 3. Estructura ocupacional de Vallbona (1860)

Propietaris	41
Fabricants	2
Artesans	34
Jornalers fàbrica	21
Jornalers camp	100
Altres	12
TOTAL	210

Font: AHCI, lligalls, 1860, B-3, «Cens de Població».

Durant tot el segle XIX, l'estructura de conreus, com a la resta de les poblacions dels vessants penedesencs de l'Anoia, continuà dominada per la vinya. El 1861 i el 1871 la vinya suposava respectivament el 49% i el 48% de la terra de Vallbona (86-89,8% de la zona en conreu) —vegeu el Quadre 4—. El 1850 es definia la principal producció agrícola de la localitat anoienca com de «vino en abundancia»²⁶ i el 1855 s'afirmava que era «una población esencialmente agrícola y que su principal producto son los caldos».²⁷ L'especialització vinícola queda clara en una llista (de 1874) de pobles i productes que trameten al mercat d'Igualada, on com a contribució vallbonenca únicament apareix el vi.²⁸ Les dècades centrals del segle van estar condicionades per l'aparició de l'oïdium. La solució fou l'ensulfatat amb sofre. Aquesta malura el 1855 ja havia fet aparició a Vallbona²⁹ i havia delmat les seves vinyes. La crisi

24. Roig i Armengol (1890), p. 80.

25. AMV, Padró de 1924.

26. Madoz: veu «Vallbona, San Bartolomé de».

27. AHCI, lligalls, 1855, 2.1 «Comerç», «Estado que manifiesta las existencias de caldos o líquidos».

28. AHCI, lligalls, 1874, B-12 «Estadística».

29. El 20 de gener de 1855 es deia que havien desaparegut dues collites de raïm, fruit la primera de «la intemperie» i la segona «por la enfermedad endémica de las cepas». La

es va veure agreujada pels alts preus assolits pels cereals.³⁰ La vinya va expandir-se notablement durant les dècades de 1870 i 1880, i fins i tot va desplaçar els cereals.³¹ De les 283 hectàrees de vinya en 1871 es va passar a 406 hectàrees en 1880 —vegeu el Quadre 4—. Aquesta expansió va continuar durant part de la dècada de 1880, com a resultat del tractat comercial signat el 1882 per Espanya i França: es rebaixaven els drets pels vins espanyols perquè les vinyes franceses eren delmades per la fil·loxera. El 1887 es deia que «el vino de este pueblo va principalmente a Francia y Barcelona».³² Els principals vinaters vallbonencs s'anunciaven el 1890 com a «colliters y elaboradors de vins negres de primera qualitat, destinats a l'exportació».³³ En general, els mètodes de conreu eren tradicionals i no hi introduïen gaires innovacions. Habitualment eren els propis pagesos els que transformaven el raïm en vi. Durant aquest període va desaparèixer del tot la fabricació d'alcohols i d'aiguardent.

El vins de Vallbona, que el 1850 eren qualificats de bona qualitat,³⁴ acostumaven a ser de «forsa alcohólica, més color també viu, de gust excelent [...] de bon paladar, que prenen aroma a l'envellirse».³⁵ El 1887 s'assenyalava que acostumaven a tenir una graduació que rondava els 13°, un grau alt que feia que no s'utilitzés ni aiguardent ni alcohol per encapçalar el vi, i també que no s'hi fabricava vi artificial; que tot era

conseqüència fou l'augment dels preus del vi, que va passar de 9 rals per rova en un any normal fins a 16 el 1854 i el 1855. S'afirmava que el «justo precio será difícil obtener hasta que causas desconocidas o los recursos de la ciencia hagan desaparecer el oídium» (AHCI, lligalls, 1855, 2.1 «Comerç», «Estado que manifiesta las existencias de caldos o líquidos»).

30. L'augment de preus fou de 14 rals per faneca de blat. El motiu era la reduïda collita dels darrers anys i «la grande exportación que de nuestra nación se hace para el extranjero» (AHCI, lligalls, 1855, 2.1 «Comerç», «Estado que manifiesta las existencias de caldos o líquidos»).
31. El 10 d'octubre de 1887, l'Ajuntament de Vallbona afirmava que «el cultivo de la viña y producción de vinos ha aumentado como una cuarta parte durante el último decenio [...]. Se han dedicado al cultivo de la vid casi todos los terrenos que antes producían cereales y legumbres» (*La crisis agrícola y pecuaria*, vol. 2, p. 80).
32. *La crisis agrícola y pecuaria*, vol. 2, p. 80.
33. Roig i Armengol (1890), p. 88. En aquesta relació constaven la Vda. de Joan Vallès, Josep Sabaté Giró, Vda. de Josep Tarafa, Pere Ferrer Pons i Pere Rius Parellada. Les seves vinyes es localitzaven al Suldó, la Rovira, la Rompuda, Pujals i el Carol.
34. Madoz: veu «Vallbona, San Bartolomé de».
35. Roig i Armengol (1890), p. 80-81.

natural.³⁶ El 1888, fins i tot un grup de productors de Vallbona es va agrupar per assegurar les condicions «naturals» del seu producte i «evitar la adulteración de nuestros vinos, lo cual redundará en menosprecio del buen nombre que siempre han gozado».³⁷ També va existir cert interès agronòmic o d'organització entre els principals productors. El 16 de maig de 1880 es van constituir dues associacions: el Centre de Lectura Agrícola, de caire recreatiu (que va subsistir fins al 20 de setembre de 1900³⁸), i el Centre de Lectura Agrícola Vallbonenca, d'orientació mutual.

Quadre 4.
Estructura de conreus a Vallbona (1861, 1871 i 1880)
(en ha)

	1861	%	1871	%	1880
Regadiu	7,04	1,29	7,75	1,32	
Cereals	19,63	3,59	4,21	0,72	
Vinyes	268,33	49,07	283,38	48,14	405,99
Olivar	16,06	2,94	20,23	3,44	
Boscós	65,10	11,90	113,95	19,36	
Erm	170,71	31,22	159,08	27,03	
TOTAL	546,87	100,00	588,60	100,00	

Font: 1861: ACA, Ter-1, núm. 1.928, Amillament de Vallbona de 1861; 1871: ACA, Ter-1, Amillament de Vallbona de 1871, núm. 1.929; 1880: BOPB: 20-VI-1880.

L'emergència del conreu de la vinya es va veure col·lapsada: primer, per l'arribada del mildiu (a partir de 1884) —s'hi lluitava amb el sulfat de coure—; després, per la fil·loxera i per la sobreproducció —una tendència accentuada per la finalització, el 1892, del tractat signat amb França—. ³⁹

36. Durant aquells anys s'elaboraven vins amb esperits procedents de la patata, etc. i acolorits artificialment.

37. El projecte era signat per Josep Tarafa i Forns, Silvestre Vallès i Solé i Josep Subirana i Mora. Pretenien establir un magatzem a Igualada on vendrien el vi més barat que els «especuladors». La seva adreça seria al carrer Nou, núm. 16. Era una resposta dels grans propietaris de Vallbona al deteriorament de les seves rendes, arran de la caiguda dels preus que havia començat [*El Ciclón*, II, núm. 39 (15-1-1888), p. 3].

38. Solà i Gussinyer (1993), p. 453.

39. Sobre aquesta qüestió vegeu: Pujol (1986).

Com ja és sabut, la fil·loxera fou un paràsit portat d'Amèrica en els peus de vinya i contra el qual no es va trobar resposta. Va acabar matant tots els ceps. El 1887, s'afirmava des de Vallbona que «tenemos la filoxera a dos leguas de distancia, donde ha hecho su funesta aparición este verano» i «la crisis vinícola existe aquí desde hace un año». ⁴⁰ La collita de 1889 fou destruïda pel mildiu i les següents ja es van veure afectades per la fil·loxera: ⁴¹ «desde aquel año, el producto de las viñas en este término no ha cubierto los gastos de cultivo y contribuciones directas e indirectas». ⁴² Segons les estimacions de Roig i Armengol, el 1890 la producció de Vallbona era de 6.000 hl. ⁴³ El 1894 es quantificava en tres quartes parts el terreny afectat per la plaga, «y si avanza como hasta aquí [...] será total dentro de dos años». El producte de la vinya fruit del paràsit era molt reduït i de classe inferior. Encara s'hi van sumar uns preus baixos com a resultat de la saturació del mercat. ⁴⁴ El 1887 ja s'afirmava que «ha bajado el precio del vino a su mitad, y aun así no puede venderse», això malgrat una caiguda dels costos, ja que «los jornaleros se han visto obligados a trabajar más barato».

La replantada amb ceps de peu americà empeltats amb varietats locals es va materialitzar a la segona meitat de la dècada de 1890. ⁴⁵ L'interès agronòmic i de participar en les institucions que va canalitzar la reestructuració de la viticultura catalana per part dels propietaris de Vallbona, l'avalua la seva assistència als congressos vitícoles. ⁴⁶ Tot i així, els primers anys del

40. *La crisis agrícola y pecuaria*, vol. 2, p. 80.

41. ADPB, Resposta de l'Ajuntament de Vallbona..., lligall 1.214. El 24 de maig de 1891 es deia que «Alarmados se hallan los labradores de Capellades y Vallbona con motivo de haber aparecido en ambos términos focos filoxerados» [*La Semana de Igualada*, II, núm. 52 (24-V-1891), p. 3]. A Vallbona, fins i tot, es van fer el 1892 rogatives «per a matar la fil·loxera» [Iglésies (1968), p. 161].

42. ADPB, Resposta de l'Ajuntament de Vallbona..., lligall 1.214.

43. Roig i Armengol (1890).

44. El 10 d'octubre de 1887 es deia que encara no s'havia venut una quarta part de la collita de 1886 (*La crisis agrícola y pecuaria*, vol. 2, p. 80).

45. El 1901 s'afirmava que «las viñas de Vallbona se perdieron a causa de la filoxera. Se replantaron luego y comienzan a producir como todas de la comarca» [AMCM, Copiador de Correspondència, Volum H, Carta de «Miquel Costas Hermanos» a Pau Miquel i Costas (l'Havana), 10-II-1901].

46. Silvestre Vallès i Soler va assistir al Congrés vitícola de Sant Sadurní de 1898 i al de Reus de 1899 [Giralt (2002), p. 59 i 62; Congreso (1898), p. 9; Congreso (1900), p. XIII]. Al XVI Congrés dut a terme a Igualada, van assistir-hi Tomàs Rius Almuni i Joan Vallès Estruch [Federació Agrícola Catalano-Balear (1913), p. 151-152].

segle van ser difícils.⁴⁷ A inicis de la dècada de 1910, la producció mitjana de vi a Vallbona era de 12.140 hl⁴⁸ i en part també era exportada —vegeu el Quadre 5—. El vi d'aquests ceps sembla que havia perdut la força que l'havia caracteritzat.⁴⁹ En aquest procés de recuperació, com a la resta de Catalunya, fou fonamental el moviment cooperatiu. A Vallbona l'associacionisme agrari de finals del segle XIX va continuar entrat el segle XX. El 4 d'abril de 1914 es va formar la Sociedad Cooperativa Vallbonense, que tenia entre les seves funcions subministrar productes necessaris per als pagesos (sofre, sulfat, etc.), realitzar la venda en comú, afavorir els assajos de noves tècniques i llavors, la venda de comestibles, etc.⁵⁰ El primer president fou Joan Ferrer i Artigas i el primer secretari, Antoni Vilarrubí. És de destacar que ambdós, al padró de 1924, constaven com a jornalers. El desembre de 1915 es va crear la Unió Agrícola i Industrial, encapçalada per Josep Tarafa i Fornes.⁵¹ Els vinicultors de Vallbona van participar en la Cámara Agrícola Oficial de Igualada y su Comarca, creada el 3 de maig de 1908 com a reformulació de la Sociedad Cooperativa para la destilación de alcoholes vínicos del distrito de Igualada, amb la intenció —entre altres— de canalitzar els excedents de vi.⁵² També participaven en el Consell Comarcal d'Igualada de

47. El 9 d'agost de 1902 es deia que «Gran descontento produce el estado general de los viñedos en las poblaciones de Vallbona, Torre, Cabrera, Capellades y Poble de Clarumunt el deplorable estado que presentan debido al “black-rot”: las lluvias tardías y nubes de levante que varios días, al amanecer, encapotan el cielo, llena de consternación a los agricultores por ver perdido en la generalidad de las viñas las tres cuartas partes de las uvas» [*La Semana de Igualada*, XIII, núm. 743 (9-X-1902), p. 3].

48. *Boletín de la Cámara Agrícola Oficial de Igualada y su Comarca*, II, núm. 27 i 28 (febrer de 1912), p. 3.

49. L'empresa paperera Miquel i Costas Hnos. complementava les seves exportacions de paper amb les de vi. El 1906 va començar a pagar drets per la venda de vins, encara que ja ho feia des d'uns quants anys abans. Molt del vi que trametien a la seva oficina de l'Havana procedia de Vallbona. El 1901 el barrejaven amb vi del Priorat perquè «resultaba flaco [...] porque las cepas son jóvenes [y] dan un vino de escasa fuerza» [AMCM, Copiador de Correspondència, Volum H, Carta de Miquel Costas Hermanos a Pau Miquel i Costas (l'Havana), 10-II-1901, fol. 298].

50. Sembla que aquesta fou la dimensió de la cooperativa que va tenir més projecció.

51. La nova entitat tenia la seva seu social al carrer Major, núm. 26, que fou la mateixa adreça que abans havia ocupat l'Associació Catalanista de Vallbona.

52. Segons la Liga Económica, d'Igualada, la constitució de la Cámara Agrícola havia tingut com a objectiu «la fabricación de alcoholes vínicos por destilación de los vinos de la Comarca [...] que siempre ha sido una válvula reguladora para descongestionar la Comarca de los vinos averiados y de los sobrantes» [Liga Económica (1928), p. 78] Entre els primers socis de la Cámara, el 1908, constaven els vallbonencs Pere Ferrer

la Unió de Vinyaters de Catalunya, que s'havia creat el desembre de 1910. El 1911 hi havia 89 socis procedents de Vallbona.⁵³ El vallbonenc Joan Vallès i Estruch va formar-ne part de la junta el 1915.⁵⁴ El 1931, a Vallbona hi havia 74 socis del Sindicat Vitícola Comarcal de Martorell.⁵⁵ Una dada que demostra la recuperació de l'activitat vitivinícola valbonenca és que l'any 1917 hi havia un únic «comisionado para el acopio de vinos», mentre que el 1924 constaven tres persones dedicades al «acopio de vino».⁵⁶

Quadre 5.
Costos d'exportació de vi de Vallbona a Cuba
(desembre de 1908)

	(en ptes.)	%
6 càrregues, 12 mesures de vi negre*	81	30,15
Transport Vallbona-Capellades	7	2,61
Envasos 9 quarteroles a 9,50 pessetes	76	28,29
Esperit de vi i treball en l'envasat	29,70	11,06
Ports de Capellades a Barcelona	17,70	6,59
Noli i despeses embarcament	57,25	21,31
TOTAL	268,65	

* El preu era de 12 pessetes/càrrega (l'octubre de 1909 ja es pagava a 12,50).
Font: AMCM, Copiadors de Correspondència, volum T, 10-XII-1908, fol. 316.

Juntament al de la vinya, els dos conreus que dominaven eren l'olivera (sovint en associació amb la primera) i l'horta. La major part de la

Ferrer, Silvestre Vallès Soler i Joan Vilarrúbias Sabater. Els dos primers constaven com a propietaris i el tercer com a parcer (AGCB, Expedient de la Càmera Agrícola Oficial de Igualada y Comarca). Silvestre Vallès i Pere Ferrer eren els majors propietaris del terme, com es veurà més endavant.

53. *Boletín de la Cámara Agrícola Oficial de Igualada y Comarca*, V, 2a quinzena de 1911, núm. 4, p. 30.

54. *Boletín de la Cámara Agrícola Oficial de Igualada y Comarca*, V, la quinzena de 1915, núm. 107, p. 81-82.

55. Pomés (2000), p. 115.

56. El 1917 l'únic magatzemista de vi era Pere Martí Sabaté. A aquest, el 1924, es van sumar Antoni Ferrer Ferrer i Josep Tarafa Piqué. Els dos darrers també posseïen tres carros per al transport: dos eren propietat de Ferrer i un de Tarafa (AMV, Contribució Industrial de 1917 i 1924-1925). El 1933, segons un treball escolar, els comissionistes eren Josep Mora Ollé, Antoni Ferrer Ferrer i Antoni Tarafa, «que tienen viñas y lo venden a Barcelona» (AJMV, treball escolar de Josep Mora).

producció d'oli es destinava a l'autoconsum; a través de la propietat dels trulls, estava controlada per famílies de grans propietaris.⁵⁷ Especialment destacables, per la importància per al consum de les famílies pageses i de treballadors industrials, foren les terres d'horta. A mitjan segle XIX, Vallbona era esmentada entre les poblacions del partit judicial d'Igualada que disposava d'una horta de significació,⁵⁸ i era un dels termes amb més terres de regadiu de la comarca (un 2,26% de la terra en conreu), després d'Igualada, Capellades, Carme, Orpí i la Torre de Claramunt.⁵⁹ Les principals zones d'horta eren el Carol i la Riera Seca. El conreu dels cereals era minoritari —el 1850 es deia que es collien «trigo y legumbre con escasez»⁶⁰— i va anar quedant marginat per l'expansió de la vinya.

La propietat de la terra es trobava notablement concentrada. La majoria dels grans propietaris de Vallbona provenien de les nissagues propietàries dels hostals que havien dominat l'economia de Vallbona fins al segle XIX. Els propietaris més grans, el 1861, eren els de Cal Pons (Fèlix Ferrer), els de Cal Vallès (Joan Vallès) i els de Cal Sabaté (Josep Sabaté i Giró). Aquestes nissagues mantenien una posició similar a inicis del segle XX. Així, el 1913 els principals contribuents en matèria rústega de la contribució territorial eren: Silvestre Vallès Soler (1.311,73 ptes.), Josep Sabaté Mora (1.215,29 ptes.), Pere Ferrer Pons (1.031,72 ptes.), Joan Respall (de Terrassola, que declarava per 849 ptes.) i la Vda. de Josep Tarafa (803,52 ptes.). Aquests quantitats suposaven respectivament el 8,98%, el 8,32%, el 7,06%, el 5,81% i el 5,50% sobre el total de la propietat rústega.⁶¹ La posició hegemònica a la propietat de la terra tenia també una dimensió política, ja que aquest grup restringit va controlar el poder municipal al llarg del segle XIX, tot monopolitzant l'alcaldia i la majoria de càrrecs de la corporació municipal. Un exemple n'és Silvestre Vallès Soler, que va ocupar l'alcaldia durant la dècada de 1880 (en la corporació de 1887 també hi participava Pere Ferrer). Les eleccions en aquest període van estar fortament condicionades per la corrupció típica de la Restauració. L'oligarquia local, d'acord amb els cacics del districte, manipulava les eleccions. Des del cercles catalanistes de Vilafranca del Penedès, amb motiu de les eleccions de 27 de març de 1898, es deia que «a Cabrera

57. El 1855 s'afirmava que «no hay exportación de aceite» [AHCI, «Estado que manifiesta la existencia de caldos y líquidos» (20-I-1855), lligalls, 1855, 2 (1), Comerç].

58. Madoz: veu «partido judicial de Igualada».

59. Valls Junyent (1996), p. 64-65.

60. Madoz: veu «partido judicial de Igualada».

61. AMV, Repartiment de la Contribució Territorial, Rustega i Pecuària, 1913.

d'Igualada i Vallbona les tupinades foren tan a la descarada que resulten emesos més vots que no pas electors hi ha». ⁶² Després del desgast progressiu del partits dinàstics, l'oligarquia local va apropar-se al catalanisme. El juny de 1906 es va realitzar l'acte inaugural de l'Agrupació Catalanista de Vallbona. ⁶³ Un dels seus principals representants fou Pere Flo i Vallès, que n'exercí de secretari.

Els propietaris, en el context de l'especialització vitícola, cedien l'usdefruit de les terres sota la fórmula de «rabassa morta». El «rabassaire» hi plantava vinya, mentre que el propietari, a banda d'una entrada, rebia anualment una part de la verema. ⁶⁴ La principal característica del contracte de rabassa morta és que la durada depenia de la vida del cep, fet que atorgava una notable seguretat jurídica al rabassaire. Sovint els propis rabassaires eren propietaris de petites extensions de terra i també de forma puntual podien treballar a jornal a les explotacions dels grans propietaris. ⁶⁵ Les terres de regadiu, en canvi, eren cedides en contractes d'arrendament.

Aquesta estructura social es va veure afectada per l'impacte de la fil·loxera, a les dècades finals del segle XIX i inicials del XX. La mort dels ceps va comportar la finalització dels contractes de rabassa morta. ⁶⁶ La conseqüència fou l'agudització de les tensions socials, i el moviment rabassaire, que també va estar present a Vallbona, va radicalitzar-se. Les condicions dels contractes es van anar deteriorant, ja que els pagesos estaven amenaçats pel desnonament i l'augment de la renda. Els pagesos pretenien mantenir la qualificació legal de rabassaires. El 5 de juliol de 1922 es va constituir la Unió de Rabassaires de Catalunya. No ha d'estranyar que Vallbona figurés entre les poblacions que rebien *La Terra* (òrgan central de la Unió de Rabassaires entre 1922 i 1925) ⁶⁷ ni que la Unió de Rabassaires hi organitzés actes. ⁶⁸ El 26 de

62. Citat per Soler (1991), p. 78 [de *Las Cuatro Barras*, núm. 376 (3-IV-1898)].

63. Amb aquest motiu es va celebrar un acte polític on van intervenir diversos dirigents locals i forans [*Pàtria*, I, núm. 7 (9-VI-1906), p. 1].

64. Diversos contractes de «rabassa morta» mostren les condicions: la part de fruits oscil·lava de 1/4 a 1/6 en el raïm, la meitat de les olives, etc.

65. Colomé (1999).

66. Sobre aquesta qüestió, vegeu: Balcells (1980) i Pomés (2000).

67. Pomés (2000), p. 293.

68. El 2 d'abril de 1923 es va realitzar un miting en què van intervenir Lluís Companys, Amadeu Aragay i Davi, Francesc Riera i Claramunt (president de la UR), Joan Bonastre i Ferrer (de Masquefa), Josep Buil i Bafaluy (de Piera) i Fèlix Duran i Cañameras [Pomés (2000), p. 559].

novembre de 1932 s'havia format la Societat de Pagesos⁶⁹ i el 1933 es constituí l'agrupació local de rabassaires,⁷⁰ que va subscriure un escrit adreçat a la Generalitat, el 14 d'abril de 1933, com a demanda de la reforma dels contractes de conreu.⁷¹ Vallbona fou de les poblacions de la zona on el problema rabassaire fou més intens.⁷² Com a bona part de la Catalunya interior, els rabassaires eren un dels principals suports del republicanisme catalanista. Des de l'inici del segle XX, a Vallbona hi havia un actiu grup republicà, que s'enfrontà al nucli estructurat al voltant del catalanisme conservador.⁷³ Entre els seus membres més destacats cal esmentar Bartomeu Rovira i Subirana.

LA INDÚSTRIA: LA FILATURA DE COTÓ, EL PAPER I UN TISSATGE TESTIMONIAL

Fins a la dècada de 1840 les activitats manufactureres de Vallbona eren únicament els molins fariners (a mitjan segle XIX, al congost de Cabrera-Vallbona n'hi havia quatre: un a Vallbona i tres a terme de Cabrera⁷⁴), els molins paperers posats en funcionament a finals del segle XVIII, una fàbrica d'aiguarent⁷⁵ i un taller de terrissaire.⁷⁶ A més, persistia una certa presència d'activitats de transports.⁷⁷

69. Solà i Gussinyer (1993), p. 453.

70. Pomés (2000), p. 541.

71. Balcells (1980), p. 387.

72. *Diari d'Igualada*, IV, núm. 974 (24-IX-1934), p. 1.

73. Una ocasió de fricció foren les festes del Roser de 1934, en què el Centre Republicà Català d'Esquerra s'enfrontà a l'agrupació local de la Lliga Catalana amb motiu de la supressió de determinats actes [*Diari d'Igualada*, IV, núm. 881 (29-V-1934), p. 1-2].

74. El molí de Vallbona molia 750 faneques anuals. Els tres de Cabrera sumaven 3.000 faneques. Tots quatre «son sencillos y no tienen maquinaria» (BC, JCB, JPAIC 13, 1847, «Expedients de pobles que només tenen molins»). El primer d'ells encara no apareixia recollit a la «Contribución de subsidio de comercio e industria» de 1844, possiblement com a resultat de la seva destrucció a la riada de 1842. Els de Cabrera eren propietat, en el mateix any de 1844, de Josep Viñas, Miquel Viver i Rosa Orpí (ADPB, Cadastre sobre la riquesa comercial i industrial 1842, 1843 i 1844, lligall 431).

75. Madoz: veu «Vallbona, San Bartolomé de».

76. El taller de terrissaire el 1842 era propietat de Marià Almirall (ADPB, Cadastre sobre la riquesa comercial i industrial 1842, 1843 i 1844, lligall 431).

77. A la «Contribución del subsidio de Comercio e Industria» de 1842 es registraven tres traguiners: Antoni Gralla, Josep Tarafa i Josep Oller (ADPB, Cadastre sobre la riquesa comercial i industrial 1842, 1843 i 1844, lligall 431).

A l'Anoia, des de finals del segle XVIII la filatura de cotó es va anar superposant a les estructures de treball domiciliàries ocupades fins llavors per la llana. Ben aviat van aparèixer petites fàbriques o tallers cotoners. El 1841, l'Anoia (assimilada en aquest cas al partit judicial d'Igualada) era la primera comarca catalana en el nombre de fusos i la segona en el valor de la producció.⁷⁸ Aquesta alta densitat filadora s'havia articulat al voltant de la berguedana.⁷⁹ La crisi de la filatura manual derivada de la mecanització va causar un sotrac a la comarca. El 1850, quan ja se n'havia iniciat el declivi, reunia el 13,3% dels fusos de Catalunya. Únicament el Barcelonès tenia més pes. Igualada i Capellades eren els centres de la filatura anoienca.⁸⁰ Entre 1850 i 1861 la caiguda del pes relatiu de l'Anoia a la filatura catalana fou espectacular, tot passant del 13,3% del 1850 al 3,15% del 1861.⁸¹ Fou la crisi de la berguedana, autèntic símbol de la filatura manual.⁸²

La resposta d'alguns dels industrials de Capellades i Igualada consistí a muntar fàbriques a altres punts de Catalunya, principalment al litoral, on els costos energètics eren menors.⁸³ Altres industrials van utilitzar els recursos hidràulics de la comarca:⁸⁴ a la vall de la riera de Carme (Or-

78. Torras i Ribé (1974), p. 181.

79. Llorenç Ferrer analitza el predomini de la berguedana el 1841 al partit judicial d'Igualada en un context català [Ferrer i Alòs (2004)].

80. Sobre aquest procés de declivi de la filatura manual, vegeu per a Igualada: Torras (1974), p. 179-184, i per a Capellades: Gutiérrez (2004).

81. Nadal (1975), p. 198.

82. Per un bon estat de la qüestió sobre aquest procés de canvi tècnic, vegeu: Thomson (2003).

83. D'aquesta forma es reforçava una tendència apuntada ja amb anterioritat. Olivier Raveux assenyala en una classificació dels vint industrials cotoners més importants de Barcelona entre 1833 i 1844 que tres eren originaris d'Igualada: Pau Muntadas i Campeny, Nicolau Tous i Soler i Josep Valentí i Colom [Raveux (2005), p. 182]. Especialment destacable és el cas de Pau Muntadas, que junt als seus sis germans va constituir la societat Pau Muntadas i Germans. Aquesta empresa fou la base per a la posterior creació de La España Industrial. Similar fou el cas de Macià Vila, en aquest cas establert a Reus [vegeu: Pascual; Estrada; Ferreras (2004)].

84. En opinió de Pascual Madoz, les naixents fàbriques a vapor d'Igualada, junt a «los muchos á quienes aplican por motores los saltos de agua, que hay en los pueblos de Monistrol de Montserrat, Esparraguera, Torre de Claramunt, Vallbona, Cabrera, etc. se puede asegurar que este partido, continuará sacando de la fabricación algodonera las mismas utilidades, que hace años le rindiera» (Madoz: veu «partido judicial de Igualada»). Sobre l'opció hidràulica en la industrialització catalana, vegeu: Carreras (1983) i Maluquer (1990).

pi,⁸⁵ Carme,⁸⁶ la Torre de Claramunt,⁸⁷ la Pobla de Claramunt⁸⁸), a la riera de Tous i la seva confluència amb l'Anoia (Tous,⁸⁹ Jorba,⁹⁰ Santa Marga-

85. A Orpi el 1853 hi havia «1.200 husos y 6 cardas por agua» a nom de José Galcerán. En 1868-1869 hi havia 700 fusos i 3 cardes (AMO, Matricules Industrials). Galcerán tenia una fàbrica de filatura i teixits a Igualada creada el 1826 (AHCI, lligalls, 1845, núm. 1, carpeta 5); a més fou accionista de la Sociedad Fabril Igualadina (1842) i de la Igualadina Algodonera (1856).
86. Hi havia una fàbrica de filatura el 1880 a nom de Ramon Torrellas amb 2.100 fusos [*Ferrocarril de Igualada a San Saturnino de Noya* (1881), p. 37].
87. La instal·lació de la Torre de Claramunt tenia l'origen el 1859, amb 100 fusos i una carda de Ramon Carbonell. Tres anys després apareixien a nom de Joan Barral (conegut com «el Patera»). A la dècada de 1870 continuen amb el mateix nom 2.000 fusos i 4 cardes (AMT, Matricules Industrials). El 1880 es comentava l'existència de 4.200 fusos de Joan Barral i Novell [*Ferrocarril de Igualada a San Saturnino de Noya* (1881), p. 37]. La família Barral tenia interessos a la filatura i al tissatge a Igualada des d'antic [Graells (1911), p. 460 i p. 477]. Cal recordar que Joan Barral fou alcalde d'Igualada diverses vegades.
88. A partir de 1856 es declaren a la Pobla de Claramunt dues instal·lacions de filatura de cotó. La primera era de Jaume Mas i estava dotada de 720 fusos i 3 cardes. Mas disposava d'una fàbrica de filatura a Igualada creada el 1833 (AHCI, lligalls, 1845, núm. 1, carpeta 5). La segona era d'Agustí Coma, amb 1.200 fusos i cinc cardes. El 1861 n'apareix una a nom d'Aguilera, Ferran y C^a «con 1.500 husos y 7 cardas con agua» situada a Cal Tort. El 1862 s'hi sumà una de 120 fusos i una carda. A partir de 1863 ja no hi apareix cap de les dues (AMPC, Matricules Industrials), tot i que el 1881 consten 3.000 fusos d'Acreeedores de José Tort y Enrich [*Ferrocarril de Igualada a San Saturnino de Noya* (1881), p. 38].
89. A Tous el desembre de 1844 hi havia dues fàbriques de filatura i teixits (la d'Isidre Poch, creada el 1834; la de Josep A. Guix, 1842). Totalitzaven set màquines de filatura (AHCI, lligalls, 1844, núm. 4, carpeta 2). Tous disposava el 1850 de 1.680 fusos de berguedana distribuïts entre diversos fabricants i un total de 28 obrers [Graell (1911), p. 458-459]. El 25 de setembre de 1857 es va obtenir un permís d'aprofitament de les aigües de la riera de Tous a nom de Domènec Bertrán i Biosca per instal·lar una filatura. El 1861 constava una instal·lació a nom de Ramon Duch dotada de 720 fusos i 10 operaris [Giménez Guitied (1862), p. 61]. El 1880 constaven 1.200 fusos de Salvador Font [*Ferrocarril de Igualada a San Saturnino de Noya* (1881), p. 37].
90. El 1850 consta una fàbrica de Francesc Ferrer i Pons accionada amb 6 CV hidràulics amb 9 màquines de preparar, 480 fusos de *mule-jenny* i 2 màquines de tòrcer amb 200 fusos [Graell (1911), p. 450-451]. El 1859 es declaraven 840 fusos a nom de Joaquim Ferrer i 360 al d'Antoni Franquesa [Aguilera (1859)]. El 1861 hi havia una fàbrica gestionada per Josep Codina amb dues cardes i 420 fusos [Giménez Guitied (1862), p. 43]. Joaquim Galcerán disposava el 1880 de 1.200 fusos [*Ferrocarril de Igualada a San Saturnino de Noya* (1881), p. 37].

rida de Montbui⁹¹) i a l'Anoia, al congost entre Vallbona i Cabrera. A partir de finals de la dècada de 1860, després de la seva pràctica desaparició a Igualada i Capellades, foren els únics centres de filatura de tota la comarca. Dels tres, el que va tenir més importància fou el de Vallbona-Cabrera, en la gènesi i el posterior funcionament del qual, al marge de la presència de capital d'Igualada i Capellades, figuren industrials de Reus i Manresa. Segons la balança comercial del port de Barcelona de 1848, van sortir en direcció a Igualada 402.524 kg de cotó en floca, 37.773 a Capellades i 17.759 a Vallbona. El nucli de Vallbona-Cabrera el 1859 ja rebia setmanalment 9.333,60 kg de cotó (que produïa 8.320,8 kg de fil) —vegeu el Quadre 7—. La Junta de Fàbriques de Barcelona esmentava, el 1855, Vallbona i Cabrera en una llista de poblacions amb nuclis industrial de segon nivell (entre les de primer es trobaven Igualada i Capellades).⁹²

L'origen del nucli filador de Vallbona-Cabrera es remunta a la dècada de 1840. Els impulsors de la instal·lació pionera foren els germans Josep i Pere Viñas (coneguts com de Cal Bota). El 13 de març de 1841 van constituir la societat Bonet, Pedro Viñas y C^a. Els germans Viñas s'associaren amb Cristòfor Milà (propietari veí de Vilafranca del Penedès) i Simó Bonet (comerciant de Reus). Bonet era l'encarregat de comprar el cotó i vendre el fil.⁹³ El capital total era de 4.000 lliures (equivalent a 10.680 pessetes). L'objecte social era la fabricació de filats de cotó i la seu estava a casa de Josep Viñas, on hi havia un molí fariner i un batà de llana.⁹⁴ Cal Bota fou destruït per una riada el 24 d'agost de 1842.⁹⁵ La nova fàbrica fou dotada de 8 màquines de filatura i una roda per accionar-les i Pere Viñas en fou designat director.⁹⁶ El molí fariner va ser recons-

91. A Montbui el 1859 hi havia 1.200 fusos de Salvador Font y C^a i 480 de Roman Tosal [Aguilera (1859)]. Roman Tosal comptava el 1845 amb un fàbrica a Igualada de filatura de cotó amb 30 treballadors que havia creat el 1834 [AHCI, lligalls, 1845, núm. 1, carpeta 5].

92. Benet; Martí (1976), p. 207.

93. Simó Bonet també tenia interessos en una filatura radicada a Sant Quintí de Mediona. Amb aquest objectiu es va associar amb Joan Marquès per formar Simón Bonet y Cia., el 4 de maig de 1846 [AHCI, ANI, Igualada, Marià Puigdollers, 1846, fol. 81].

94. Segons Joan Avinyó al batà «s'hi adovaven mantes, burells y demás roba basta» [Avinyó (1909), p. 196].

95. Segons les memòries del capelladí Josep Serra i Margarit, el 24 d'agost de 1842 a «Cal Bota també ho va arresar tot i'l de Cal Alert anà a parar tot a baix el pelac Roquer» [*La Veu de Capellades*, V (1-II-1915), núm. 48, p. 2].

96. Pere Viñas era natural de Vallbona, però resident a Capellades. Fruit dels seus contactes capelladins fou Serra y Viñas, societat formada el 1853 i dedicada a la fabricació de paper. Els seus socis en aquesta iniciativa foren Jaume i Antoni Serra i Torrents,

truït «sota mateix de Cabrera», i la ubicació original l'ocupà la fàbrica de filatura. Amb aquest objecte, es va reconstituir, amb data de 19 de gener de 1843, Bonet, Pedro Viñas y C^a. Un soci estratègic en la nova etapa fou el barcelonès Andreu Coy, que va proveir la fàbrica amb 25 màquines de filatura i que havia d'encarregar-se de comprar un batà i una metxera.⁹⁷ A mitjan dècada de 1840, la fàbrica tenia 60 treballadors⁹⁸ i el 1850 arribava als 93 —vegeu el Quadre 6—. Pere Viñas va invertir, el 1858, en una fàbrica de filatura de cotó localitzada a Subirats⁹⁹ i sembla que Pere Viñas es va allunyar de la gestió de la fàbrica de Cabrera; el 1853 ja la controlava una societat de la qual eren socis Simó Bonet (un dels fundadors) i Pere Bové, ambdós reusencs, i Marià Serra (que desenvolupava les tasques de majordom).¹⁰⁰ El 1859 es va constituir la societat Pedro Bové y C^a per posar en producció el molí del Bota. Dos dels socis tornaven a ser reusencs: Eduard i Pere Bové Monseny, junt a l'olesà Estanislau Geis Valls, que havia de ser el majordom.¹⁰¹ El capital de la societat era l'equivalent a 120.000 ptes. El 1859 disposava de 4.100 fusos i produïa setmanalment 3,4 Tm de fil —vegeu el Quadre 7—. Per raons desconegudes no apareix a la *Guía Fabril e Industrial de España*, elaborada amb dades de 1861 —vegeu el Quadre 8—. El 1870 fou devastada per un incendi i poc després fou reconstruïda.

importants paperers de Capellades. Aquesta societat disposava de dos molins: un a Capellades (amb 35 operaris el 1861) i un altre a Subirats [AHPB, Lluís Gonçaga Pallós, 1856 (1), fol. 139-143].

97. AHVP, José A. Lomaña Trilla, 1843, fol. 26.

98. Madoz: veu «Cabrera».

99. Entre els socis de Serra Viñas y Cia., societat constituïda el gener de 1858 per gestionar la fàbrica de Subirats, destacaven el capelladí Joaquim Serra i Franch i Pere Viñas. Es va reconstituir el febrer de 1860 amb la raó Viñas y Cia. [AHPB, J.M. Planas i Compte, 1860 (1), fol. 179-185]. La fàbrica de Subirats comptava el 1861 amb 2.000 fusos i sis cardes [Giménez Guted (1862), p. 58-59]. Amb tota seguretat aquesta fàbrica fou una reconversió del molí paperer abans esmentat.

100. AHPT, Notaris, Reus, Joan Sardà i Tarragó, 30-XII-1853.

101. AHCI, ANI, Igualada (783), Francesc Raurés Barberi, 21-III-1859, fol. 605. Pere Bové era propietari el 1850 d'una fàbrica a Reus amb nou màquines de tòrcer, 1.692 fusos i 13 operaris. A més tenia 50 telers senzills i 34 de compostos, amb una plantilla de 130 obrers [Graell (1911), p. 456-457 i 485] i a part disposava d'una important xarxa de treball domiciliari [Garcia Balañà (2004), p. 466]. L'industrial reusenc és definit per Albert Garcia Balañà com un dels «més grans fabricants» de la ciutat [Garcia Balañà (2004a), p. 466 i 486]. La seva empresa es va constituir el 1828. A més, el 1853 consta com a accionista de Manufacturera de Algodón.

Quadre 6. Filatura a Vallbona-Cabrera (1850)

	Cuadras y C ^a (Vallbona)	Pedro Eligner* (Cabrera)
Força	8 CV hidràulics	18 CV hidràulics
Màquines de preparar	23	59
Fusos de <i>mule-jennies</i>	1.560	3.672
Màquines de tòrcer	10	
Fusos	1.200	
Operaris	53	93

* Probablement es refereix a Cal Bota, la fàbrica de Pere Viñas.

Font: Graell (1911), p. 446-447.

Quadre 7. Filatura a Vallbona i Cabrera (1859)

		Fusos	Cotó consumit setmalment (kg)	Fil produït setmanalment (kg)
Fàbrica del Bota	Cabrera	4.100	3.826,8	3.444,4
Josep Marsal	Cabrera	2.000	1.866,8	1.680,4
Joan Solé y Ca.	Vallbona	3.900	3.640,0	3.196,0
Josep Poch	Piera*	1.440	1.304,0	1.173,6

* Sant Jaume Sesoliveres.

Font: Aguilera (1859).

La segona iniciativa fou impulsada per l'igualadí Magí Cuadras, ja amb interessos en el sector. Cuadras fou el responsable de la reconversió a usos cotoners del molí de Ca l'Alert. Aquest molí també havia estat destruït per l'aiguat de 1842. Amb l'objecte de reconvertir-lo a usos de filatura de cotó, el 1845 es va constituir la societat Los Tres Amigos, formada pel propi Magí Cuadras junt amb Joan Prat i Joan Soler, també igualadins. Soler era el propietari del molí fariner.¹⁰² La fàbrica de Vallbona disposava el 1850 de 1.560 fusos de *mule-jenny* (accionats hidràulicament) i 10 màquines de tòrcer, amb 1.200 fusos i 53 operaris. Cuadras mantenia una fàbrica de filatura i tissatge i Joan Prat una de filatura a Igualada.¹⁰³ La fàbrica de Vallbona sembla complementària de la primera. El 1859 apareix con-

102. AHCI, Notarials, Igualada (747), Josep París Castelló, 10-III-1845, fol. 72.

103. La fàbrica de Cuadras s'havia creat el 1826. El 1845 disposava de 20 telers i 30 treballadors (AHCI, lligalls, 1845, núm. 1, carpeta 5). El 1861 la fàbrica a Igualada posseïa

trolada per Juan Soler y Ca., amb 3.900 fusos; mentre que el 1861 Joan Soler declarava una màquina d'ordit i Joan Prat la filatura —vegeu els quadres 7 i 8—. ¹⁰⁴ A la segona meitat de la dècada de 1860 fou arrendada pel capelladí Francesc Soterias, que la utilitzava per proveir de fil la seva fàbrica de tissatge de Capellades. ¹⁰⁵

La tercera iniciativa fou la del capelladí Josep Marsal i Muntal, membre d'una de les famílies que comptaven amb filatura a Capellades durant la dècada de 1840. ¹⁰⁶ Els Marsal prèviament havien estat traguers i més tard s'havien dedicat a la fabricació de paper. Marsal es va associar amb Climent Genescà i Fluriachs (natural de Manresa i veí de Barcelona), el 22 d'abril de 1854, per constituir Marsal y Genescà amb capital total equivalent a 125.000 ptes. ¹⁰⁷ Marsal va cobrir la seva meitat del capital amb el valor del terreny i les obres desenvolupades. La fàbrica s'havia de radicar a la partida del Molí del Castellet. Marsal gaudia d'aquelles terres per l'establiment realitzat per Josep Viver i Mas, amb data de 4 de setembre de 1852. ¹⁰⁸ El resultat fou la fàbrica de Ca la

1.440 fusos i 6 telers [Giménez Guitèd (1862), p. 41]. La de Joan Prat datava de 1834, fabricava 420 roves de fil i tenia 30 operaris (AHCI, lligalls, 1845, núm. 1, carpeta 5).

104. No queda clar el moment del canvi de titularitat o propietat, ja que als amillaments de 1861 i 1871 la fàbrica de Ca l'Alert apareix respectivament com declarada per Magín Cuadras y C^a i Joan Soler (1861: ACA, Ter-1, núm. 1.928, Amillament de Vallbona de 1861; 1871: ACA, Ter-1, Amillament de Vallbona de 1871, núm. 1.929).

105. ADB, Parròquies (754), Vallbona, Document 15. Francesc Soterias, que provenia d'una família amb tradició llanera, havia posat en funcionament una fàbrica de tissatge a Capellades el 1852. La seva instal·lació disposava de dotze treballadors el 1861 [AMC, «Matrícula Industrial I (1846-1867)»].

106. Josep Marsal havia nascut el 1806. El seu pare era Salvador Marsal i Bonastre, natural de Terrassola, però resident a Capellades des de la dècada de 1780 i havia ocupat l'alcaldia de la vila entre 1840 i 1841. Salvador Marsal, segons la matrícula industrial de Capellades, el 1845 disposava de 240 fusos. El seu fill Josep en comptava amb 360 el 1850 i amb 300 i una carda el 1855 [AMC, «Matrícula Industrial I (1846-1867)»]. Segons la Junta de Fàbriques la fàbrica de Josep Marsal de Capellades disposava el 1850 de 480 fusos de *mule-jenny* i 20 operaris [Graell (1911), p. 448-449].

107. Prèviament, el desembre de 1852, Genescà s'havia separat d'una societat radicada a Manresa: Cots, Genescà i Cia. En aquesta iniciativa es trobava associat amb una de les principals nissagues industrials de la capital del Bages: els Cots [Solà (2004), p. 88].

108. El capital del cens era de 4.033 duros i 6 rals, amb una pensió de 121 duros. La clàusula tretze recollia que si Genescà es volia retirar de la societat, Marsal es quedaria amb tots els edificis, terreny i maquinària a canvi de satisfer la meitat del seu valor a Genescà (AHPB, Montserrat Corominas, 1856, Escripura núm. 458, p. 118-119).

Fou.¹⁰⁹ La nova instal·lació fabril era, per tant, veïna d'un dels molins paperers de Cabrera. El 28 de maig de 1856 es va ampliar el capital de la societat Marsal y Genescà fins a assolir l'equivalent a 147.600 pessetes.¹¹⁰ El 1859, disposava de 2.000 fusos —vegeu el Quadre 7— i el 1861 d'idèntic nombre de fusos i cinc cardes —vegeu el Quadre 8—. Per vetllar pels seus interessos, Josep Marsal vivia a la pròpia fàbrica, amb la seva família.¹¹¹

Quadre 8. Indústria a Vallbona i Cabrera (1861)

	Sector	Població	Maquinària	Capital	Treballadors
Joan Soler	Tèxtil	Vallbona	1 màquina d'ordit	20.000	6
Joan Prat	Filatura cotó	Vallbona	2.340 fusos i 9 cardes	212.400	35
Josep Marsal	Filatura cotó	Cabrera	2.000 fusos i 5 cardes	170.000	38
Jaume Tiana	Paper	Cabrera	1 tina	40.000	10
Josep Prats	Paper	Cabrera	2 tines	80.000	16

Font: Giménez Guited (1862), p. 36 i 61.

Hi ha un quart projecte relacionat amb la filatura. Maria Vallès de Ferrer va obtenir el 9 de novembre de 1877 una concessió d'ús d'aigües de l'Anoia per a una fàbrica de filats i teixits. El 27 de maig de 1882 va canviar la concessió per instal·lar-hi un molí paperer. Maria Vallès ja posseïa alguna instal·lació de filatura i/o paperera a la Torre de Claramunt. El 1881 es comenta l'existència de 3.000 fusos i 3 tines entre dues instal·lacions situades a Cabrera i la Torre de Claramunt.¹¹²

Les fàbriques de filatura van continuar expandint-se durant la segona meitat del segle XIX, però en un context de progressiva marginalitat dins el sector a escala catalana. Les instal·lacions de filatura d'aquest nucli sumaven

109. Cal recordar el significat de «fou» com a 'barranc o pas estret', que s'adiu perfectament a la localització de la fàbrica en una llera de l'Anoia, en un pas estret entre muntanyes.

110. El valor de les terres i aigües era de 6.133 duros i 6 rals (20.80 en efectiu i la resta el capital de l'establiment); l'edifici, el motor i les transmissions sumaven 12.785 duros; la maquinària, els recanvis i altres eines totalitzaven 13.679 duros i el capital en circulació, 1.076 duros (AHPB, Montserrat Corominas, 1856, Escripura núm. 458, p. 118-119).

111. El 1864 Josep Marsal vivia a la fàbrica amb la seva dona, Serafina, els seus fills solters Joaquim i Pere i amb Sebastià, casat amb Josefa Pons [ADB, Parròquies, Cabrera (315), Recompte Pasqual de 1864, document 9].

112. A la font no queda clar quina cosa està a cada lloc [*Ferrocarril de Igualada a San Saturnino de Noya* (1881), p. 37].

8.700 fusos vers el 1880 (2.700 a Cal Bota sota la raó Pedro Trabal y Viñas; 3.000 a Ca l'Alert sota la d'Alberto Cuadras y Ca.; i 3.000 a Ca la Fou sota la de Sebastià Marsal¹¹³) —vegeu el Quadre 9—. El seu desenvolupament va fer decaure del tot l'antiga activitat farinera.¹¹⁴ La connexió ferroviària amb Martorell, materialitzada el 1893, va contribuir a millorar l'arribada de la matèria primera i al manteniment de la competitivitat;¹¹⁵ van sortir-ne beneficiades per la conjuntura fortament exportadora de la dècada de 1890 i per l'augment de la demanda interior.¹¹⁶ Durant els anys finals del segle XIX i/o inicials del XX, aquestes instal·lacions van incorporar les contínues.¹¹⁷ En aquest procés s'incrementa el protagonisme de la família Marsal; símbol d'aquesta situació fou la constitució, el 1894, de Sebastián Marsal e Hijo, formada per Sebastià Marsal Coca i el seu fill Josep Marsal Pons, amb un capital de 200.000 pessetes. Mentrestant, els Viñas havien posat en arrendament la seva fàbrica (el 1901 era operada per Domènec Jordana¹¹⁸ i uns quants anys més tard per Jacint Rifà, un manlleuenc¹¹⁹) i Ca l'Alert apareix ja vinculat el 1901 als interessos de la família Marsal.¹²⁰ La producció d'aquestes fàbriques el 1907 es valorava en 2.080.000 ptes. i 520 Tm —vegeu el Quadre 10—.

113. La fàbrica dels Marsal era l'única que el 1880 disposava d'energia de vapor com auxiliar a la hidràulica amb una màquina de 20 CV. Més tard es va incorporar a Ca l'Alert, com ho testimonien diferents documents gràfics.

114. Avinyó (1909), p. 196.

115. L'Ajuntament de Vallbona i diferents vallbonencs van estar vinculats a la lluita pel ferrocarril, tot i que no en una posició capdavantera. Així, la corporació municipal va participar en una iniciativa fallida per demanar una subvenció per al tren el 1862 [Tèrmens (1983), p. 224]. Especialment destacable fou la participació de Pere Bové, relacionat amb Cal Bota, en un paper destacat en un projecte fallit de tren d'Igualada-Martorell a inicis de la dècada de 1880 [AHPB, Adrià Margarit, 1882 (volum 3), fol. 469, i Tèrmens (1983), p. 232-234].

116. Sudrià (1983), p. 374.

117. Aquesta observació s'ha realitzat a partir del testimoni oral recollit de Maria Esteve i Sabaté (1908-2000), qui havia sentit comentar que la seva mare, Anna Sabaté i Mañosas (1872-1951), havia treballat a la seva joventut amb selfactines a Ca la Fou.

118. L'empresa de Jordana tenia la seu social a Barcelona, a la Ronda de Sant Pere, núm. 11 (ACA, Hisenda Moderna, Font fiscal nominal, 1899-1902).

119. Avinyó (1909), p. 196. A l'*Annuaire de l'industrie textile de 1912* de C. Rousset, Cal Bota consta com administrada pel mateix Rifà [Rousset (1912), p. 826]. Rifà vers el 1922 posseïa una fàbrica a Gurb amb 106 treballadors. Rosa Serra assigna de forma equivocada a J. Rifà, en confondre Cal Bota amb Ca la Fou, la titularitat de la segona [Serra (2000), p. 300].

120. Mossèn Avinyó confirmava el 1909 la propietat dels Marsal sobre aquesta fàbrica [Avinyó (1909), p. 187].

Quadre 9. Indústria a Vallbona i Cabrera (1880)

	Localitat	Activitat	Maquinària
Pere Trabal i Viñas	Cabrera	Filatura	2.700 fusos
Sebastià Marsal*	Cabrera	Filatura	3.000 fusos
Josep Viver	Cabrera	M. fariner	2 pedres
Jaume Tiana**	Cabrera	Paper	4 tines
Joan Poch	Cabrera	Paper	3 tines
Albert Cuadras y C ^a	Vallbona	Filatura	3.000 fusos
Pere Soler	Vallbona	Batà-m. fariner	3 pedres-3 batans
Ramon Catarineu	Vallbona	Teixits	60 telers

*Disposava d'una màquina de vapor auxiliar de 20 CV.

** Disposava d'una màquina de vapor auxiliar de 10 CV.

Font: *Ferrocarril de Igualada a San Saturnino de Noya* (1881), p. 37-39.

Quadre 10. Filatura de cotó a Vallbona i Cabrera (el 1907)

	Nombre	Obrers	Salari (ptes.)	Producció anual (kg)	Valor de la producció (ptes.)
Cabrera*	1	160	2,50	400.000	1.600.000
Vallbona*	1	50	2,50	120.000	480.000

* Combinaven l'energia hidràulica amb la de vapor.

Font: Ministerio de Fomento. Dirección General de Agricultura, Industria y Comercio (1910), p. 184.

Un nou canvi fonamental fou el procés d'electrificació materialitzat el 1913 per La Canadencsa, ja que va permetre trencar la total dependència respecte el riu Anoia (encara que fos per a la fabricació d'electricitat) i eliminar la màquina de vapor com element motriu auxiliar. La nova realitat energètica va permetre a les filatures de Cabrera i Vallbona elevar el potencial productiu. L'impacte de la Gran Guerra inicialment fou negatiu,¹²¹ tot i que després va permetre acumular importants beneficis gràcies a l'augment de les exportacions de teixits.¹²² Serveixi com a exemple que els fusos a Ca l'Alert varen passar de 4.800 (1913) a 5.500 (1918). Tanmateix, el 1917 va entrar en funcionament una nova turbina de fabricació suïssa (Escher & Wyss).¹²³ Tot

121. El setembre de 1914 la premsa recollia que «se'ns diu que a Vallbona corren rumors de paraitzar-se les fàbriques de filatura» [*La Veu de Capellades*, IV, núm. 43 (1-IX-1914), p. 3].

122. Sudrià (1983), p. 380-381.

123. El número de sèrie de la turbina, encara en funcionament, era el 5.705.

apunta que l'empresa dels Marsal va sortir-ne reforçada. El 1916 la propietat era de Salvador Marsal Pons.¹²⁴ El 1920 es va constituir Hilaturas Voltregà S.A., amb un capital inicial de 700.000 pessetes, que es va ampliar a un milió el 1921 i a dos milions el 1922; el 1930 ja totalitzava un capital social de 5 milions. De forma paral·lela a la constitució de Hilaturas Voltregà S.A., es va posar en marxa, o es va comprar, una fàbrica a les Masies de Voltregà (aquesta fàbrica disposava, el 1922, de 219 obrers i 250 CV). A partir de llavors les seves fàbriques anoiènques van produir sota la mateixa raó social. Aquesta ampliació de la capacitat de la companyia fou resultat dels beneficis acumulats durant la I Guerra Mundial. D'aquell període és l'aposta per la fórmula de colònia a la fàbrica de Cabrera. Cal Bota el 1916 i fins 1924, segons l'*Anuario Industrial de Cataluña*, era conduïda per Ramon Viñas Guix.¹²⁵ Vers el 1920, les dues fàbriques de Salvador Marsal sumaven 280 obrers i la de Viñas, 120 —vegeu el Quadre 11—. El 1926 la filatura de la comarca es concentrava a Igualada, la Torre de Claramunt,¹²⁶ Capellades (l'empresa Guasch l'havia integrada a la seva fàbrica de teixits),¹²⁷ Cabrera i Vallbona. Aquestes fàbriques sumaven 25.000 fusos, que podien filar unes 1.200 tones de cotó en floca, el que suposava uns 6 milions de pessetes.¹²⁸ Les instal·lacions de Cabrera comptaven amb 12.192 fusos i la de Vallbona amb 5.500, una vegada deduïts els de Capellades i la Torre de Claramunt. La maquinària era preferentment d'origen anglès (de la casa Platt Brothers d'Oldham, al Lancashire) i suís. Els canvis tècnics adoptats foren mínims¹²⁹ fins a la introducció del sistema de grans estiratges Casablancas, datada entre 1927 i 1929. Això va facilitar la reducció de les metxeres. Possiblement en aquest context es va produir el tancament de Ca l'Alert, producte de la concentració de la capacitat productiva i dels treballadors a Ca la Fou, ja que el

124. L'empresa de Marsal comptava amb una oficina a Barcelona al carrer de Casp, núm. 82. Prèviament l'havia tingut al núm. 107 del mateix carrer.

125. La seu social a Barcelona de la fàbrica de Viñas se situava a la Ronda de Sant Pau, núm. 46.

126. A partir del final de segle i fins a la dècada de 1920 van oscil·lar entre aquests 2.000 i els 2.500 fusos. A la matrícula industrial de 1926 es mantenien 2.988 fusos de l'empresa igualadina de Vda. de Joan Barral (AMT, Matricula Industrial).

127. La primera ocasió que apareixen a la matrícula industrial de Capellades consten 2.880 fusos (1913), el 1918 eren 4.320, el mateix nombre que funciona a mitjan dècada de 1920 (AMC, Matricules Industrials).

128. Liga Económica (1928), p. 73.

129. Segons la Liga Económica igualadina, la filatura de la comarca de l'Anoia de mitjan dècada de 1920 «no ha sufrido aumento de ninguna clase desde muchos años, pues pocas son las nuevas instalaciones que se han efectuado» [Liga Económica (1928), p. 73].

1932 funcionaven 11.672 fusos, únicament a Cabrera, sense constar cap fus a Vallbona.¹³⁰

Durant tot el primer terç del segle, les fàbriques de filatura de l'Anoia ocupaven un lloc absolutament marginal en el sector a escala catalana. Així, el 1932 suposaven al voltant del 1,2% del total català, que es concentrava les conques del Llobregat i del Ter.¹³¹ Tanmateix, la seva importància era indubtable per a l'economia local,¹³² circumstància que atorgava a la família Marsal un notable poder social i polític. En aquest sentit, cal esmentar que Sebastià Marsal fou jutge municipal a finals del segle XIX i que Joan Marsal i Pons, que vivia a Ca l'Alert, va ocupar l'alcaldia a partir de 1918. Aquesta preeminència era complementada per una actuació paternalista, amb el recolzament a diverses iniciatives culturals i lúdiques.

Quadre 11. Indústria a Vallbona i Cabrera vers el 1920

		CV	Obrers
Salvador Marsal Pons	Filatura	120	132
Ramon Viñas	Filatura	125	120
Salvador Marsal Pons	Filatura	140	148
Miquel i Costas & Miquel	Paper	40	24

Font: Mapa «Aprovechamientos hidráulicos como fuerza motriz y líneas de distribución de la energía eléctrica en Cataluña»; les fàbriques tèxtils també apareixen a Nadal (1991), p. 52-53.

Les fàbriques de filatura de Cabrera-Vallbona van tenir un fort component de subsidiarietat de les fàbriques de teixits d'Igualada i Capellades (o de Reus i Barcelona, segons les èpoques).¹³³ Dit d'altra manera, aquestes fàbriques mai no van integrar la fase del tissatge. El manteniment

130. Manuz (1932), p. 13.

131. Nadal (1991), p. 54.

132. Joan Mas i Vilarrubí afirmava el 1933, en un treball escolar, que «la fàbrica del Sr. Salvador Marsal Pons es muy importante porque trabajan más de 300 personas y hacen tres turnos» (AJMV, treball escolar).

133. El 1885, Vilaseca, després de comentar l'existència de 1.210 telers a la zona d'influència d'Igualada, escriví: «para cuyos tejidos la hilatura es elaborada en Ballbona [sic], San Quintín y Manresa que acuden a Barcelona para adquirir el algodón en rama, limitándose a la tintorería, apresto y tejido las operaciones que se ejecutan en Igualada de donde esporta [sic] a toda España» [Vilaseca (1885), p. 87]. El 1881 es destacava l'arribada de 208 Tm de fil de Manresa [Ferrocarril de Igualada a San Saturnino de Noya (1881), p.

d'instal·lacions com les de filatura de Vallbona confirmen la persistència d'una forta presència de la subcontractació enfront de la integració vertical, tot i els avenços que es van realitzar entre la dècada de 1830 i la de 1860.¹³⁴ El resultat fou un procés de dualització.¹³⁵ Eren una peça més en un sistema que, com deia Jordi Maluquer, tenia una sòlida unitat orgànica (com ho demostra la participació, des dels seus orígens, de cotoners reusencs i manresans).¹³⁶

En aquest marc, la presència del tissatge de cotó a Vallbona fou testimonial i responia a dues realitats. La primera al treball «a mans» realitzat a les cases de pagès a compte de fabricants forans (com en el cas de l'empresa capelladina de Guasch). La segona alternativa fou la creació d'una fàbrica en el clima de «fugida» dels problemes laborals presents a Igualada.¹³⁷ Aquest fou el cas de la creada per l'igualadí Ramon Catarineu, que el 1880 disposava de 60 telers —vegeu el Quadre 9—. ¹³⁸ Aquesta factoria possiblement va tancar com a resultat de la creixent mecanització del tissatge igualadí, quan les fàbriques manuals disperses semblen perdre la seva raó de ser.¹³⁹ Ja entrat el segle XX, van funcionar uns petits tallers de gènere de punt on es feien mitjons, samarretes, etc.

Els molins de paper van funcionar durant tot el segle XIX, tot i que el seu impacte a nivell econòmic i laboral fou molt més reduït (entre ambdós, el 1861, no superaven la trentena d'operaris). El 1861 totalitzaven

36]. Pere Pascual va establir que el mercat igualadí, a la dècada de 1920, encara era important per a la filatura comarcana [Pascual (1990), p. 42-43]. Ho avala la *Memoria acerca del estado de la industria en la provincia de Barcelona en el año 1907*, que afirma que la fàbrica de filatura de la Torre de Claramunt «envía la mayor parte de su producción á Igualada» [Ministerio de Fomento (1910), p. 186].

134. Sobre aquesta qüestió, vegeu: Rosés (1997) i Calvo (2002).

135. Rosés (1997).

136. Maluquer (1976), p. 144.

137. El 1882, davant de la vaga dels teixidors, «algunos fabricantes de Igualada trasladan su industria. Alguien en Barcelona, otro en Ballbona [sic], otro en Capellades, Prats de Rey, Copons, etc., y hay quien deja de fabricar» [*Semanario de Igualada*, III, núm. 89 (15-I-1882), p. 3].

138. Segons afirmava Josep Vilaseca i Mercader, a Vallbona n'hi havia 50 sobre el total de 1.210 existents a la zona d'influència d'Igualada (300 a Carme, 200 a Capellades, 400 a Igualada, 60 als Prats de Rei, 150 a Copons, 50 a la Pobla de Claramunt, etc.) [Vilaseca (1885), p. 86]. Sobre la figura de Ramon Catarineu, important industrial igualadí, vegeu: Pascual (2000), p. 189-197.

139. El procés de mecanització del tissatge igualadí fou molt ràpid a finals del segle XIX i inicis del XX [Torràs i Ribé (1974), p. 186, i Pascual (1991), p. 65].

tres tines i el 1880 ja eren set. El més important, que era l'annex a Ca la Fou, va entrar per la via de l'arrendament en l'esfera de l'empresa capelladina de Miquel i Costas & Miquel, que esmentava aquest molí com de Vallbona, tot i estar radicat a terme de Cabrera. Ja l'explotaven a mitjan dècada de 1890.¹⁴⁰ L'empresa capelladina disposava de diverses fàbriques arrendades per tota la comarca (especialment a Capellades i a la vall de Carme), però la de Vallbona era la menys productiva. Dins de l'estratègia empresarial es va produir una progressiva marginalització d'aquesta fàbrica. La seva especialització històrica havia estat el paper de fumar. El 1908 disposava de quatre tines. Sembla que va tancar durant els darrers mesos de 1926 i els primers de 1927. Les informacions disponibles del molí d'en Tiana són molt més fragmentàries i impedeixen saber exactament quan va tancar.

TERRA I FÀBRICA: LA LòGICA DEL TREBALL INFANTIL I FEMENÍ

El treball fabril a Vallbona d'Anoia pràcticament sempre fou aliè a la dinàmica empresarial local. Els empresaris forans buscaven a Vallbona energia hidràulica i treball barat, mentre que per a les famílies pageses vallbonenques les fàbriques constituïen una font essencial d'ingressos.¹⁴¹

En l'estratègia de l'ingrés familiar existia una clara divisió del treball en funció de l'edat i el sexe. El treball a la terra quedava per als homes adults (i alguns nens), mentre que els nens majoritàriament i les dones anaven a la fàbrica. Tanmateix, no es disposa de suficients dades per a l'anàlisi dinàmica de la composició de les plantilles de les fàbriques per adscriure-les a una de les dues «cultures de treball» apuntades per Albert Garcia (de predomini masculí a Sallent i Barcelona o de preponderància femenina a la zona de Reus).¹⁴² En aquest sentit, també s'igno-

140. És de destacar que llavors el molí era propietat de Joan Viver i Morera, que es va casar amb Dolors Marsal i Pons, germana dels propietaris de Ca la Fou [Avinyó (1909), p. 196].

141. Miquel Poch i Munné deia el 1933, en un treball escolar, que «casi es pot dir que totes les cases tenen hort i moltes la seva vinya per a fer vi per l'any. D'aquestes cases un o altre treballa a la fàbrica» (AJMV, treball escolar monogràfic de Vallbona). Dit d'altra forma, membres de les famílies pageses treballaven a la fàbrica, mentre que obrers de fàbrica també mantenien petites explotacions agrícoles (preferentment d'horta, adreçades a l'autoconsum).

142. Garcia Balañá (2004a) i Garcia Balañá (2004b).

ra la cronologia de l'adopció de la selfactina, que apareix habitualment vinculada al procés de feminització. Els indicis apunten que a mitjan segle XIX predominava la mà d'obra masculina, tot i que el pes del treball femení ja era relativament significatiu. El 1860, a Vallbona hi havia 21 jornalers de fàbrica (dels quals 9 eren dones) —vegeu el Quadre 3—. ¹⁴³ La situació ja era de predomini de les dones i dels nens a les dècades finals del segle XIX. El 1894, l'alcalde de Cabrera afirmava, després de comentar l'impacte de la fil·loxera, que «en este término hay dos pequeñas fábricas de hilados de algodón, muy pocos son los trabajadores que de aquí ocupan, limitándose a algunas niñas que trabajan de noche». ¹⁴⁴ Aquesta realitat és confirmada, el novembre de 1894, per Pere Flo, llavors alcalde de Vallbona: «hay una fábrica de hilados de algodón y alguna otra en términos conlindantes [...] [que proporcionan] trabajo a gran número de mujeres y niños (hombres pocos hay ocupados)». En la mateixa comunicació es confirma que aquesta situació afectava també «la clase media de la población [...] [hace] todo lo que humanamente pueden para salvarse, llegando al extremo de enviar su esposa e hijos a la fábrica para ganar honradamente el sustento, cosa en que jamás habían pensado». ¹⁴⁵ El 1907, sobre 160 treballadors ocupats a la filatura de cotó de la fàbrica de Cabrera, 120 eren dones. ¹⁴⁶ La pràctica totalitat de les seccions de la fàbrica, amb l'excepció del batà, les cardes, la manyeria i els encarregats, estava ocupada per dones. La majoria eren filles dels pagesos de Vallbona, Canaletes, Can Feixes, el Bedorc i, fins i tot, Capellades. ¹⁴⁷ Segons el padró de 1924, a Vallbona hi havia 55 dones qualificades com a «obrera». Eren filles o dones de pagesos i de botiguers. D'elles, 24 vivien en una llar on el cap era pagès i altres 20 en una on es decla-

143. De totes formes aquesta font té una fiabilitat limitada. Serveixi com exemple que a Cabrera no apareix cap jornalera de fàbrica (AHCI, lligalls, 1860, B-3, «Cens de Població»).

144. ADPB, Resposta de l'Ajuntament de Cabrera..., lligall 1.214.

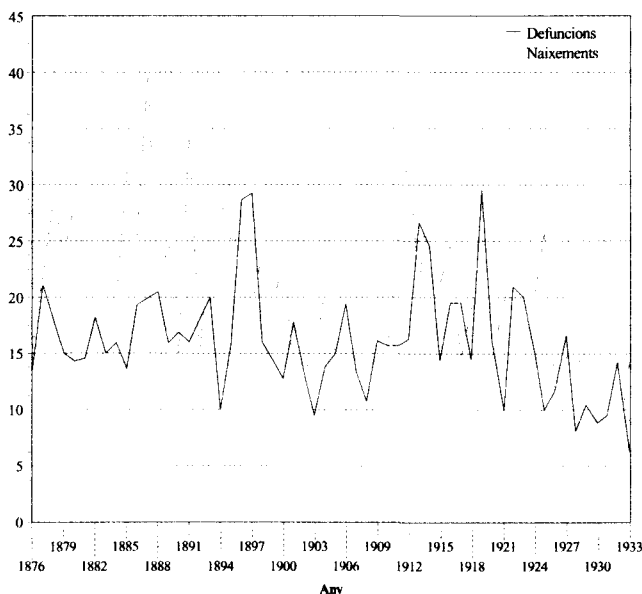
145. ADPB, Resposta de l'Ajuntament de Vallbona..., lligall 1.214.

146. Aquestes dades són amb tota seguretat parcials, ja que no inclouen les dues instal·lacions existents.

147. Això entraria en contradicció amb l'afirmació de Montserrat Llonch, almenys pel que fa a Vallbona i les poblacions properes, quan diu: «les esposes i filles de treballadors agrícoles i del comerç treballaven menys a la fàbrica textil, per tant, fora de casa» [Llonch (2004a), p. 81]. L'habitual era que els fills masculins, o uns quants d'ells, treballessin a l'explotació familiar, mentre que les filles anessin a la fàbrica. Possiblement, en aquest marc, caldria un coneixement millor de la presència d'indústria a localitats amb intensa dedicació a la viticultura.

rava com a ocupació «sus labores». És de destacar que únicament vuit d'elles no eren solteres (dues casades amb pagesos, tres amb jornalers, una amb un paperer i dues eren vídues). Això confirmaria la dedicació a la fàbrica com una etapa en la trajectòria vital, que es podia tancar, almenys temporalment, amb el matrimoni i amb la criança dels fills. Una altra dada que avala aquest punt de vista és la mitjana d'edat: 21 anys. Amb aquesta i les altres fonts disponibles, es fa realment difícil perfilar més l'estructura sexual i sectorial del treball de Vallbona.¹⁴⁸ La reducció de la taxa de natalitat avalaria la progressiva feminització del treball fabril (del 34,6% de 1878-1887 i 31% de 1888-1897 al 25% de 1911-1920 i al 20,7% de 1921-1930). Això es traduiria en el pas d'una mitjana de 25,9 naixements/any (1881-1890) a 21,3 (1891-1900) i a 21,1 (1911-1920) —vegeu el Quadre 2 i el Gràfic 1—. Les taxes de natalitat de Vallbona a la dècada de 1920 encara, però, eren superiors a les de poblacions amb un grau superior d'industrialització, com ara Capellades (17,51%) i Igualada (19,6%).¹⁴⁹

Gràfic 1. Naixements i defuncions a Vallbona d'Anoia

148. Per exemple a l'esmentat padró apareix la categoria «jornalero» sense explicitar en absolut si és de fàbrica o de camp.

149. Térmens (en premsa) i Pascual (1991), p. 148.

Especialment dificultosa resulta la tasca de captar la gran presència de treball infantil, atès que la legislació restrictiva feia que quedés amagada a la documentació. Malgrat això, un gran nombre de testimonis orals avalen que era norma habitual entre els nens del principi del segle XX començar a treballar als 8, 9 o 10 anys¹⁵⁰. La pròpia empresa havia establert una sèrie de pautes en el cas de l'arribada d'inspectors de treball. Aquesta precoç incorporació al treball es traduïa en un dels índexs d'al·fabetització més baixos de la comarca.¹⁵¹ Joaquim Morató i Palet¹⁵² va adaptar, al final de la dècada de 1920, una cançó de l'època amb una lletra que resumia la situació del mercat de treball a les filatures de Vallbona-Cabrera. L'objecte de la burla era el Sr. Vilajoliu, el director que semblava comptar amb plena autonomia per part de l'empresa per a la gestió de les esmentades fàbriques:

Gent de Vallbona que és noble i és bona,
i és una delícia de fer treballar.

150. La Junta de Reformas Sociales va intervenir-hi: imposà una multa «per no complir les lleys que regulen el treball. Tot el poble està en espectació pera veurer el resultat, per ser la primera volta qu'es pretent evitar aquets abusos» [*La Veu de Capellades*, II, núm. 31 (8-XII-1906), p. 3]. Cal pensar que el mateix 1906 s'havia creat la inspecció de treball [Soto (1989), p. 277-286]. Aquesta mesura no va tenir efectes, ja que el 1912 es deia que: «dirigim un prec ben vehement a la Junta de Reformes Socials, sobre tot al element obrer, que l'integra, per a que procuri lo abans possible posar remei a un abús que es ve cometent per part dels industrial que tenen arrendades les fàbriques de Cal Bota, Cal Afou i Casa Alert, que amb una ausència d'escrúpols lamentable, estant explotant iniquament a infelisos bailets, que de bon tros no tenen la edat reglamentària que marca la llei» [*La Veu de Capellades*, II, núm. 20 (1-X-1912), p. 3]. Segons el testimoni d'un escolar de Vallbona datat el 1933, anys abans era habitual que els nens comencessin a treballar als vuit anys (AJMV, treball escolar signat per Antoni Casas i Ferrer).
151. Joan Pujadó, alumne de l'escola de Vallbona, deia que vers el 1917 arribaven sis diaris al poble, mentre que el 1932-1933 eren uns 900 els arribats cada mes entre diaris i periòdics. Un estudi més acurat mostra que, de diaris, abans de 1932 n'arribaven 27, mentre que el 1932 eren 52; el nombre de semanaris era de 18 i 62 (AJMV, treball escolar).
152. Joaquim Morató era un fuster, fill de mestres nacionals, que havia arribat a Vallbona el 1917. Es va casar amb Constància Esteve i Sabaté, una treballadora de Ca la Fou. L'aparició de la cançó va motivar una severa recerca per part de les autoritats i del director de la fàbrica per descobrir-ne l'autor, propòsit que mai no van aconseguir. He d'agrair a Maria Saumell i Borràs per haver-me permès completar la versió de què es disposava, presa de Maria Esteve i Sabaté, cunyada de l'autor de la lletra.

Vinga carretades de dones casades
amb força canalla per poder explotar.
Mes ara sóc jo qui mano
des del moment en què em varen fer director
i encara que petit sigui
vull que en diguin sempre sí senyor.
Als homes i a les dones els faig anar sempre drets
sempre amb qualsevol disbarat
i si tant m'empipen els hi dic
que aquí els tinc per caritat.

La presència majoritària de dones i nens era un element que pressiona a la baixa els jornals. A mitjan segle XIX el jornal femení al partit judicial d'Igualada se situava entre 3 i 4 rals, mentre que el masculí era de 8 i 9.¹⁵³ A més, Vallbona era una de les poblacions de les rodalies amb els salaris industrials més baixos. En una taula de salaris de treballadors de teixits (de cotins), d'octubre de 1879, s'establí un diferencial de Vallbona respecte de Barcelona —la població amb els salaris més elevats— d'un 18,52%. Aquest percentatge era el mateix dels Prats de Rei i Sant Martí Sesgueioles. Eren les poblacions de l'Anoia amb un diferencial més elevat, enfront del 14,82% de Piera, el 13,89% de Copons, el 12,97% de Carme, l'11,12% de Capellades, el 9,26% de la Pobla de Claramunt i el 7,41% d'Igualada.¹⁵⁴ Segons el padró de 1924, els treballadors industrials cobrarien un jornal de 7 pessetes i les obreres, de 4 pessetes. Aquest procés es va veure reforçat pel fet que la família Marsal, com s'ha vist, va acabar controlant totes les fàbriques de filatura i perquè el molí paperer de la família Miquel va tancar.¹⁵⁵ Això li atorgava una situació propera al monopsoni relatiu a la demanda de treball industrial. No ha de sorprendre que anys després el sindicalista igualadí Joan Ferrer i Farriol definís la filatura de Ca la Fou com a «feudalitat a peu de riera amb 300 operaris i operàries».¹⁵⁶ Això suposaria que l'empre-

153. Madoz: veu «partido judicial de Igualada».

154. Nadal (1991), p. 55-57.

155. Ambdues empreses podien mantenir vincles estrets en la política laboral, com ho demostra que els Marsal van ser socis de l'Associació Patronal de Capellades, creada el març de 1921, on coincidien amb els Miquel i l'altra gran família tèxtil de la zona: els Guasch. Aquesta associació es va vincular ben aviat a la Federació Patronal d'Igualada. Segons Soledad Bengoechea, aquesta darrera entitat apareixia «impulsada des de la Federació barcelonina i amb la consigna de posar fi al sindicat confederal» [Bengoechea (2002), p. 135-136].

156. Ferrer i Farriol (1975), p. 128.

sa comptés amb un fort poder en la determinació del salari (en funció de la disponibilitat de la mà obra, l'evolució de l'ingrés familiar, etc.).

Al marge del salari, cal contemplar la duresa de les condicions de treball. El jornal procedia del treball a «preu fet»; és a dir, que es pagava un tant per un determinat pes de fil, segons el seu número. Això afegia un notable nivell d'autoexplotació entre els treballadors. Les jornades de treball podien començar a les 5 del matí i perllongar-se fins a les 7 del vespre. Un escolar de Vallbona narrava, el 1933, que era normal que els nens treballassin «10 o 12 hores diàries per guanyar poc ralets setmanals».¹⁵⁷ Aquesta referència, junt a les peticions sindicals d'inicis de la dècada de 1930, fa pensar en l'incompliment de les reduccions de jornades decretades el 1913 i 1919.¹⁵⁸ Un dels elements a destacar, en el cas de les treballadores habitants a Cabrera, és que havien de «hacer el sacrificio de hacer hora y media y dos horas por la tarde para ir al trabajo».¹⁵⁹ El desplaçament fins i tot podia ser més llarg per als que venien de Capellades; els de Vallbona hi estaven al voltant de mitja hora. Altrament, diversos testimonis coincideixen a assenyalar que els nens eren sotmesos a maltractaments físics.¹⁶⁰

Diferent era la composició sexual de la fàbrica de paper propera a Ca la Fou, on segons un llistat de juliol de 1921 hi havia una plantilla de 45 treballadors, dels quals 15 eren dones. El padró de 1924 comptabilitza 13 paperers i 3 papereres. Per tant, el grau de feminització era inferior que a les fàbriques cotoneres. En canvi, el padró confirma la discriminació salarial, ja que assenyalava que el jornal més habitual dels paperers era de 8 pesetes, mentre que les dones en cobraven 4.

La política laboral de les fàbriques de filatura de Vallbona-Cabrera depenia, per tant, de les conjuntures de l'agricultura. Aquesta zona, com altres contrades amb intensa especialització vitícola, va viure al tombant dels segles XIX i XX una profunda crisi, vinculada a la caiguda dels preus del vi i a la pèrdua de les vinyes a causa de la fil·loxera. En aquells moments, els salaris fabrils, malgrat tendir a la baixa, foren bàsics per al manteniment de les famílies pageses. Cal recordar l'existència d'ingressos provinents d'altres conreus. Un cop produïda la replantació, i encara en una conjun-

157. AJMV, treball escolar signat per Antoni Casas i Ferrer.

158. El 24 d'agost de 1913 s'havia decretat la jornada laboral en el tèxtil de 10 hores (60 setmanals). La jornada de vuit hores (48 setmanals) es va decretar segons Reial Decret del 3 d'abril de 1919. Sobre aquesta qüestió, vegeu: Llonch (2004b).

159. ADPB, Resposta de l'Ajuntament de Cabrera..., lligall 1.214.

160. AJMV, treball escolar signat per Antoni Casas i Ferrer.

tura de baixos preus, el treball a la fàbrica apuntalava els ingressos familiars. El model basat en mà d'obra abundant va començar a esgotar-se durant la I Guerra Mundial. En aquest context, el 1920 Vallbona va assolir el seu sostre: 874 habitants. A partir de llavors, cada cop més vallbonencs van emigrar a Barcelona. Durant el conflicte, a la zona on estaven les fàbriques anoiènques, els salaris de la filatura del cotó, especialment els femenins, van presentar l'augment més important de Catalunya, tot passant de 0,37 pessetes/hora (1914) a 0,83 (1920) i a 1,00 (1925).¹⁶¹ Això, sumat a la crisi de sobreproducció que va viure el sector cotoner durant la dècada de 1920, va incentivar la reducció de costos. Com que la principal alternativa concernia la mà d'obra, l'incentiu a canviar de model per reclutar-ne era obvi.

Per activar el canvi de model laboral, influïren, a més, la creixent legislació restrictiva del treball infantil i la crisi demogràfica. A Vallbona, aquesta situació es va personalitzar en la figura del mestre Josep Masclans i Pascual,¹⁶² qui va contribuir a crear un clima contrari al treball infantil. La seva activitat fou recompensada amb l'elevació dels nivells de alfabetització i escolarització de Vallbona, en plena sintonia amb el que succeïa a la resta de Catalunya i d'Espanya.¹⁶³ D'aquesta forma, els nivells d'alfabetització van passar del 39,2% (1900) al 49,5% (1910), al 61,3% (1920) i al 68,2% (1930). L'any 1930, l'alfabetització masculina era de les més elevades de tota la comarca, amb un 75,2% (enfront del

161. La zona referenciada incloïa els partits judicials d'Igualada, Sant Feliu de Llobregat, Vilafranca del Penedès i Vilanova i la Geltrú. El sou de 1914, a la província de Barcelona, únicament era més baix a les zones que englobaven Manresa, Vic i Berga [Ministerio de Trabajo, Comercio e Industria (1927), p. 75-136].

162. Masclans havia nascut el 1878 a Sants. Havia exercit el magisteri a Cabriels (1904-1907), Vilassar de Dalt (1907-1915), el Vendrell (1915-1918), Lleida (1918) i Castellserà (1919-1921). Va arribar a Vallbona el 2 de setembre de 1921. Al marge de ser un innovador en la tasca docent, fou un agitador cultural. Tot i la seva adscripció dreтана fou represaliat després de la guerra i va exercir la docència a un poble de Burgos i a diferents escoles religioses de Barcelona (AJMV, notes autobiogràfiques). Una de les seves principals aportacions al desenvolupament cultural de Vallbona fou la creació, el 1933, d'una biblioteca gestionada pels propis alumnes, que fou cremada poc després de l'entrada de l'exèrcit franquista, el gener de 1939. Va ocupar, primer, la secretaria (1925-1929) i, més tard, la presidència (1929-1937) de la secció d'Igualada de l'Associació Provincial de Mestres de Barcelona.

163. Segons el testimoni de diversos alumnes de Masclans, amb anterioritat molts pares creïen que l'estudi era una pèrdua de temps i preferien que els seus fills treballassin a la fàbrica o les explotacions agràries familiars (AJMV, treball escolar d'Antoni Casas Ferrer).

62,3% femení, que se situava entre els valors comarcals mitjans. Simptomàticament, a Cabrera, el municipi on es trobaven les principals fàbriques, el 1930 presentava encara una de les taxes d'alfabetització més baixes de la comarca (amb el 53,4%).¹⁶⁴

La resposta de l'empresa a aquestes dificultats fou l'articulació d'un model mixt de treball, on part de la mà d'obra procedia de les poblacions de la zona, mentre que l'altra part tenia l'origen en operaris que els havien portat de fora i que residien a la pròpia fàbrica, amb el model de colònia industrial.¹⁶⁵ En primera instància es van construir sis pisos prop de la resclosa; més tard, se'n varen construir vint-i-un per sobre de la fàbrica (i alguns altres a Cal Bota). Els treballadors van venir d'Horta de Sant Joan, de Beselit, de la Fatarella, de Múrcia, de Cartagena, etc. Ca la Fou disposava ja de botiga el 1918, i el 6 d'octubre de 1929 fou beneïda l'església.¹⁶⁶

Malgrat les dures condicions de treball, a les fàbriques de filatura de Vallbona no hi hagué un activisme sindical remarcable durant el segle XIX.¹⁶⁷ La situació no va canviar al segle XX. Únicament amb l'arribada de la República es constata la sindicació dels treballadors de la filatura. La primera reunió fou el 14 de juny de 1931, impulsada per sindicalistes igualadins i capelladins militants de la CNT.¹⁶⁸ A l'inici de juliol es va repetir la convocatòria, en aquest cas als locals de l'entitat recreativa La Vallbonense.

164. Solà i Gussinyer (1993), p. 428-454.

165. Sobre el model de la colònia industrial, vegeu: Terrades (1994). Dorel-Ferré (1992) i Serra (2000). Sobre el trasllat de la indústria cotonera del pla a la muntanya, vegeu: Enrech (2003). La fórmula de la colònia participava dels estalvis energètics (des de la seva creació) i el laboral (reforçat amb la construcció dels habitatges i la conversió de la fàbrica en un autèntic nucli habitat). La primera postura ha estat defensada per Jordi Nadal i Gràcia Dorel-Ferré i la segona per Ignasi Terrades.

166. *Gaset Comarcal*, III, núm. 614 (15-X-1929), p. 1-2. Segons una carta signada pel rector de Cabrera, datada el novembre de 1950, l'acord entre l'empresa i el bisbat s'havia establert el 1928 [ADB, Parròquies, Cabrera (715), document 30].

167. El 1884 van arribar de Vallbona certes quantitats procedents d'un particular durant la campanya de solidaritat amb les presoneres de Carme, amb motiu de la vaga de 1881 [*La Federació Igualadina*, II, núm. 94 (21-XI-1884), p. 1, i *La Federació Igualadina*, II, núm. 97 (12-XII-1884), p. 1]. Es tenen referències indirectes de l'empressonament d'un vallbonenc com a resultat del procés de Montjuïc [*La Semana de Igualada*, VIII, núm. 383 (7-XI-1897), p. 3].

168. Els organitzadors de l'acte no van disposar de local. *El Sembrador*, diari igualadí, afirmava que «el caciquismo persiste a pesar de la República». La reunió es va realitzar en una plaça del poble i d'ella va sorgir la iniciativa de la formació del sindicat [*El Sembrador*, II, núm. 27 (20-VI-1931), p. 4].

Aquell mateix matí ja es va apreciar que Ca la Fou seria el principal objectiu de l'actuació sindical. Una delegació formada per dos sindicalistes igualadins va visitar la fàbrica, tot evidenciant les dificultats a superar.¹⁶⁹ El diumenge següent, César Borràs, vallbonenc cridat a liderar aquest naixent moviment sindical, va llegir el projecte de Bases en un acte sindical que es va dur a terme a la Juventud Vallbonense.¹⁷⁰ A la tarda es va aprovar la comissió organitzadora, que va quedar formada per deu membres i que havia de liderar la lluita contra «feudos industriales del carácter de ca la Fou». Això es traduïa en el compliment de la jornada de vuit hores, un augment salarial, l'eliminació del treball a preu fet, l'obtenció del jornal íntegre en cas d'accident i «tener garantizado el respeto y consideración durante el trabajo». Entre els propis treballadors, hi havia un grup «que se dedican a la repulsiva tarea de difamar a cuantos nos interesamos por la prosperidad de la clase obrera».¹⁷¹ El director de Ca la Fou va resoldre la situació acceptant les bases i superant-les, a canvi que els treballadors es donessin de baixa del sindicat. El líder sindical César Borràs, definit com «el alma del Sindicato obrero de Vallbona», fou acomiadat.¹⁷² Les forces republicanes i rabassaires sembla que continuaren participant de les pors atàviques envers l'acció sindical, no debades bona part dels treballadors que havien acceptat les condicions de l'empresa eren membres de les seves famílies.¹⁷³ La Federació Comarcal va declarar el boicot a Hilaturas Voltregá. Finalment, la pressió dels sindicalis-

169. *El Sembrador* informava que «como la vigilia sabíase posible nuestra visita, en su mayoría y principalmente los hombres se ausentaron adrede y sólo un reducido número de valerosas mujeres vino a nuestro encuentro escuchando y asintiendo a todas las recomendaciones que se les hicieron». Al mateix temps, «precisa que conste en conocimiento de todos los trabajadores de Vallbona el proceder jesuítico y lenguaje soez que en contra nuestra usaron el matrimonio obrero que regenta el café de la colonia al sabernos mensajeros de cuestiones sindicales» [*El Sembrador*, II, núm. 30 (11-VII-1931), p. 4].

170. *El Sembrador*, II, núm. 30 (11-VII-1931), p. 4.

171. *El Sembrador*, II, núm. 42 (3-X-1931), p. 4.

172. *El Sembrador*, II, núm. 43 (10-X-1931), p. 4.

173. Joan Ferrer i Farriol, amb certa amargor, reproduïx les paraules dels que ell defineix com a: «republicans i alguns rabassaires, com si diguessim les forces vives del lloc» i que foren adreçades a l'acomiadat: «No t'ho deia jo? No t'emboliquis, que et podria resultar malament» [Ferrer i Farriol (1975), p. 129]. *El Sembrador* recollí les paraules de Ferrer i Farriol d'un acte celebrat el 18 d'octubre de 1931 definint l'actitud dels treballadors de la fàbrica com a «poco gallarda». En el mateix acte Antoni Quintana oferí la solidaritat dels obrers de Capellades a Borràs en el cas de convocar-se una vaga a Ca la Fou [*El Sembrador*, II, núm. 45 (24-X-1931), p. 4].

tes igualadins i del Comitè de Relacions de l'Art Fabril i Tèxtil de Catalunya, al gerent de la companyia, van aconseguir la reincorporació de Borràs («comprovada la excelente conducta del obrero despedido»).¹⁷⁴ Un nou moment de crispació va tenir lloc durant els fets d'octubre de 1934, quan «la fàbrica del Sr. Marsal está parada y los trabajadores han marchado a sus casas».¹⁷⁵

ABREVIATURES

- ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó.
ADB: Arxiu Diocesà de Barcelona.
ADPB: Arxiu de la Diputació Provincial de Barcelona.
AGCB: Arxiu del Govern Civil de Barcelona.
AGS: Archivo General de Simancas.
AHCi: Arxiu Històric Comarcal d'Igualada.
AHPB: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.
AHPT: Arxiu Històric Provincial de Tarragona.
AHVP: Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès.
AJMV: Arxiu Josep Masclans (Vallbona).
AMC: Arxiu Municipal de Capellades.
AMCM: Arxiu Miquel y Costas & Miquel (la Pobla de Claramunt).
AMT: Arxiu Municipal de la Torre de Claramunt.
AMO: Arxiu Municipal d'Orpí.
AMV: Arxiu Municipal de Vallbona d'Anoia.
ANI: Arxiu Notarial d'Igualada.
BC: Biblioteca de Catalunya.
IMHB: Institut Municipal d'Història de Barcelona.
JCB: Junta de Comerç de Barcelona.

174. Ferrer i Farriol (1975), p. 12. La resolució del conflicte apareix publicada com a nota final a *El Sembrador*, II, núm. 45 (24-X-1931), p. 4.

175. AMV, Llibreta curs 1934-1935, anotació de 5 d'octubre de 1934 (divendres), signat per Joan Bartrolí. El següent dilluns es deia: «Avui aquest matí tothom anà a treballar, la fàbrica enjegà a l'hora de costum, i aixís anar passant fins que a les tres de la tarda han corregut veus que venien a fer parar i a donar ordres revolucionàries un grup de molts obrers d'Igualada. A la sortida del col·legi a la tarda la fàbrica estava parada» [(AMV, Llibreta curs 1934-1935, anotació de 8 d'octubre de 1934 (dilluns), signada per Josep Subirana)]. El dia 11 s'anunciava que la vaga ja havia finalitzat.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILERA I JUBERT, Buenaventura (1859): *Cuadro sinóptico estadístico, mercantil, industrial y productivo del proyecto de la vía férrea desde Igualada a San Saturnino de Noya a empalmar con el de Martorell*. Igualada (manuscrit).
- AVINYÓ, Joan (1909): *Monografía histórica de Castell de Cabrera y poble de Vallbona en el Panadés*. Igualada, Est. Tipográfico Nicolau Poncell.
- BALCELLS, Albert (1980): *El problema agrario en Cataluña. La Cuestión Rabassaire (1890-1936)*. Madrid, Servicio de Publicaciones Agrarias-Ministerio de Agricultura.
- BENET, Josep; MARTÍ, Casimir (1976): *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el Bienni Progressista (1854-1856)*. Barcelona, Curial (Documents de Cultura, 8 i 9), 2 volums.
- BENGOECHEA, Soledad (2002): *Les dècades convulses: Igualada com a exemple*. Barcelona, Ajuntament d'Igualada-Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliva, 238).
- CALVO CALVO, Àngel (2002): «La indústria cotonera catalana a començaments del segle XX», *Recerques*, núm. 44, p. 91-110.
- CAMPS CURA, Enriqueta (1990): *Migraciones internas y formación del mercado de trabajo en la Cataluña Industrial en el siglo XIX*. Tesi doctoral presentada a l'Institut Universitari Europeu de Florència.
- CARRERAS I ODRIOZOLA, Albert (1983): «El aprovechamiento de la energía hidráulica en Cataluña, 1840-1920. Un ensayo de interpretación», *Revista de Historia Económica*, I (núm. 2), p. 31-63.
- COLOMÉ FERRER, Josep (1999): «Mercado de trabajo y pluriactividad en la Cataluña vitícola del ochocientos» a CARRERAS, Albert; PASCUAL, Pere; REHER, David i SUDRIÀ, Carles (eds.): *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*. Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona (Col·lecció Homenatges, 17, Doctor Jordi Nadal), p. 461-478.
- Congreso (1898): *Congreso Vitícola de San Sadurn de Noya. Acta informada de la sessió celebrada en 19 de mayo de 1898*. Barcelona, Tipografia de la Casa Provincial de Caridad.
- Congreso (1900): *Congreso Vitícola de Reus. Acta informada de la sesiones celebradas en 21 y 22 de mayo de 1899*. Reus, Imprenta Litografia y Fotograbado de Eduardo Navás.
- DOREL-FERRÉ, Gràcia (1992): *Les colònies industrials a Catalunya. El cas de la colònia Sedó*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliva, 112).
- ENRECH, Carles (2003): *El Pla contra la muntanya. La crisi de la indústria tèxtil del pla i la colonització fabril de la muntanya (1874-1904)*. Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida (Col·lecció Josep Lladonosa).
- FEDERACIÓ AGRÍCOLA CATALANO-BALEAR (1913): *XVI Congrés celebrat a la ciutat de Igualada els dies 11 i 12 de maig de 1913*. Barcelona, Impremta de Jaume Riera.
- FERRER I ALÒS, Llorenç (2004): «Bergadanas, continuas y mules. Tres geografias en la hilatura del algodón en Cataluña (1790-1830)», *Revista de Historia Económica*, núm. 22 (2), p. 337-386.
- FERRER I FARRIOL, Joan (1975): *Costa Amunt. Elements d'història social igualadina*. Choisy-le-Roi, Terra Lliure.

Entre el cep i el cotó: treball, terra i fàbrica a Vallbona d'Anoia (1800-1936)

- Ferrocarril de Igualada a San Saturnino de Noya* (1881): *Memoria descriptiva, facultativa y económica*. Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Luis Tasso.
- GARCIA BALANÁ, Albert (2004a): *La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliva, 263).
- GARCIA BALANÁ, Albert (2004b): «La fabricació de la fàbrica. Tecnologia i treball a la filatura cotonera (1802-1870)» a LLONCH, Montserrat: *Treball tèxtil a la Catalunya contemporània*. Lleida, Pagès editors (Col·lecció Guimet, 80), p. 57-73.
- GIMÉNEZ GUITED, Francisco (1862): *Guía fabril e industrial de España publicada con el apoyo y autorización del Gobierno de S.M.* Madrid-Barcelona, Imp. L. Tasso.
- GIRALT I RAVENTÓS, Emili (2003): «Terra, ceps, homes» a COLOMÉ I FERRER, Josep (coord.): *De l'aiguardent al cava. El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedès-Garraf*. Vilafranca del Penedès, El 3 de Vuit-Ramon Nadal Editor, p. 19-71.
- GRAELL, Guillem (1911): *Historia del Fomento de Trabajo Nacional*. Barcelona, Imp. Tasso.
- GUTIÉRREZ I POCH, Miquel (1999): *Full a full. La indústria paperera de l'Anoia (1700-1998): continuïtat i modernitat*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, 220).
- GUTIÉRREZ I POCH, Miquel (2004): «El perill de l'oblit: la indústria tèxtil a Capellades (1800-1913)», *Miscellanea Aqualatensia 11*. Igualada, CECI, p. 141-167.
- IGLÉSIES, Josep (1968): *La crisi agrària de 1879-1900. La fil·loxera a Catalunya*. Barcelona, Edicions 62.
- IGLÉSIES, Josep (1972): *Evolució demogràfica de la comarca d'Igualada*. Igualada, CECI, 1972.
- LIGA ECONÓMICA (1928): *Memoria y breves notas sobre Igualada y su riqueza. Ejercicio de 1926-1927*. Igualada, N. Poncell Impresor.
- LLONCH, Montserrat (2004a): «La feminització del treball tèxtil a Catalunya (1891-1959)» a LLONCH, Montserrat: *Treball tèxtil a la Catalunya contemporània*. Lleida, Pagès editors (Col·lecció Guimet, 80), p. 77-93.
- LLONCH, Montserrat (2004b): «Jornada, salarios y costes laborales en el sector textil catalán (1891-1936)», *Revista de Historia Industrial*, núm. 26, p. 101-140.
- MADOZ, Pascual (1846-1850): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones en Ultramar*. Madrid.
- MALUQUER DE MOTES, Jordi (1976): «La estructura del sector algodonero en Cataluña durante la primera etapa de la industrialización (1832-1861)», *Hacienda Pública Española*, núm. 32, p. 133-148.
- MALUQUER DE MOTES, Jordi (1990): «Las técnicas hidráulicas y la gestión del agua en la especialización industrial de Cataluña. Su evolución a largo plazo» a PÉREZ PICAZO, M. Teresa; DE LEMEUNIER, Guy (eds.): *Agua y modo de producción*. Barcelona, Crítica, p. 311-348.
- MANUZ, Antonio (1932): *Contribución al estudio geográfico y estadístico de la industria textil española*. Asociación Nacional de Ingenieros de Industrias Textiles.
- MINISTERIO DE FOMENTO. DIRECCIÓN GENERAL DE AGRICULTURA, INDUSTRIA Y COMERCIO (1910): *Memoria del Estado de la Industria en la Provincia de Barcelona en el año 1907*. Madrid, Imprenta y Encuadernación de V. Tordesillas.

- MINISTERIO DE TRABAJO, COMERCIO E INDUSTRIA (1927): *Estadística de los salarios y jornadas de trabajo referida al periodo 1914-1925*. Sobrinos de Sucesora de M. Muñesa de los Ríos.
- NADAL I OLLER, Jordi (1975): *El fracaso de la Revolución industrial en España, 1814-1913*. Barcelona, Ariel.
- NADAL I OLLER, Jordi (1991): «La indústria cotonera» a NADAL I OLLER, Jordi; MALUQUER DE MOTES, Jordi; SUDRIÀ I TRIAY, Carles; CABANA I VANCELLS, Francesc: *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània s. XIX. 3. Indústria, transports i finances*. Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 13-86.
- PASCUAL I DOMÈNECH, Pere (1990): «Desenvolupament econòmic i augment de la circulació mercantil. La configuració històrica del sistema d'intercanvis de l'economia anoiensa del segle XIX», *Miscellanea Aqualtensia 6*. Igualada, CECI, p. 211-242.
- PASCUAL I DOMÈNECH, Pere (1991): *Fàbrica i treball a la Igualada de la primera meitat del segle XX*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, 102).
- PASCUAL I DOMÈNECH, Pere (2000): *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris I. Liberalisme, conservadorisme i canvi econòmic i social (1820-1930)*. Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana.
- PASCUAL I DOMÈNECH, Pere; ESTRADA I PLANELL, Gemma; FERRERAS I DALMAU, Angelina (2004): *Macià Vila i el «vapor cremat»*. Igualada, EUMO-Ajuntament d'Igualada-CECI.
- POMÉS I VIVES, Jordi (2000): *La Unió de Rabassaires: Lluís Companys i el republicanisme, el cooperativisme i el sindicalisme pagès a la Catalunya dels anys vint*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, 223).
- PUJOL ANDREU, Josep (1986): «La crisis de sobreproducción en el sector vitivinícola catalán, 1895-1935» a GARRABOU, Ramon; BARCIELA, Carlos; JIMÉNEZ BLANCO, J.O.: *Historia agraria de la España contemporánea 3. El fin de la agricultura tradicional (1900-1960)*. Barcelona, Crítica (Historia, 40), p. 317-346.
- RAVEUX, Olivier (2005): «Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial», *Revista de Historia Industrial. Economía y Empresa*, núm. 28, p. 157-185.
- RIBA I GABARRÓ, Josep (1988): «Vallbona», *Historia de l'Anoia, vol. II*. Manresa, Ed. Parcir, p. 65-77.
- ROIG ARMENGOL, Ramon (1890): *Memoria acompanyatoria al mapa regional vinícola de la província de Barcelona*. Barcelona, Establecimiento Tipográfico Editorial La Academia.
- ROSÉS, Joan Ramon (1997): «La integració vertical en el sector algodoner catalán, 1832-1861» a LÓPEZ GARCÍA, Santiago; VALDALISO, Jesús M. (eds.): *¿Qué inventen ellos? Tecnología, empresa y cambio económico en la España contemporánea*. Madrid, Alianza Editorial (Alianza Universidad, 880), p. 249-280.
- ROUSSET, C. (1912): *Annuaire de l'industrie textile*. Paris, Administration et Bureaux.
- SERRA, Rosa (2000): *Les colònies tèxtils de Catalunya*. Manresa, Fundació Caixa Manresa-Angle Editorial (Col·lecció Patrimoni Artístic de la Catalunya Central, 8).
- SOLÀ, Àngels (2004): *Aigua, indústria i fabricants a Manresa: 1759-1860*. Manresa, Centre d'Estudis del Bages-Col·legi d'Enginyers Tècnics Industrials de Manresa (Història Industrial del Bages, 1).

- SOLÀ I GUSSINYER, Pere (1993): *Història de l'associacionisme català contemporani: Barcelona i les comarques de la seva demarcació (1874-1966)*. Barcelona, Departament de Justícia-Generalitat de Catalunya.
- SOLER I BECERRO, Raimon (1991): *Eleccions i política a Vilafranca del Penedès 1891-1903*. Vilafranca del Penedès, Museu de Vilafranca.
- SOTO CARMONA, Álvaro (1989): *El trabajo industrial en la España contemporánea (1874-1936)*. Barcelona, Editorial Anthropos (Historia, Ideas y Textos, 12).
- SUDRIÀ I TRIAY, Carles (1983): «La exportación en el desarrollo de la industria algodonera española, 1875-1930», *Revista de Historia Económica*, núm. 2, p. 369-386.
- TÈRMENS I GRAELLS, Miquel (1983): «El ferrocarril a Igualada: la lluita pel progrés (1852-1893)», *Miscellanea Aqualatensia* 3. Igualada, CECI, p. 215-245.
- TÈRMENS I GRAELLS, Miquel (en premsa): «El segle XX: compromís, violència i redreçament econòmic», *Història de Capellades* (títol provisional). Capellades Ajuntament de Capellades.
- TERRADES I SABORIT, Ignasi (1994): *La qüestió de les colònies industrials. L'exemple de l'Ametlla de Merola*. Manresa, Centre d'Estudis del Bages-Àmbit de Recerques del Berguedà.
- THOMSON, J.K.J. (2003): «Transferencia tecnológica en la industria algodonera catalana: de las indianas a la selfactina», *Revista de Historia Industrial*, núm. 24, p. 13-50.
- TORRAS I RIBÉ, Josep M. (1974): «Trajectòria d'un procés d'industrialització frustrat. Contribució a l'estudi de la relació entre infraestructura i transformacions industrials», *Miscellanea Aqualatensia* 2. Igualada, CECI, p. 151-197.
- TORRAS I RIBÉ, Josep M. (1993): *La comarca de l'Anoia a finals del segle XVIII. Els «qüestionaris» de Francisco de Zamora*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VALLS JUNYENT, Francesc (1996): *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*. Barcelona, Ajuntament d'Igualada-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VILASECA MERCADER, José (1885): «Influencia que pueden reportar los ferro-carriles en la comarca de Igualada», *Composicions premiadas en lo certàmen de 1884*. Igualada, Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, p. 76-94.

